СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ НА ГРЕШНИЯ СОФРОНИЙ

БИБЛИОТЕКА ЗА УЧЕНИКА

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ НА ГРЕШНИЯ СОФРОНИЙ

Предговор, съставителство, редакция
и приложение — Надежда Драгова

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ НА ГРЕШНИЯ СОФРОНИЙ

СОФИЯ 1979
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

© Софроний Врачански, 1979
c/o Jusautor Sofia

НЕУМОРНИЯТ СОФРОНИЙ

Вече повече от век първото художествено произведение на българската възрожденска литература „Житие и страдания на грешния Софроний“ се чете с увлечение от всяко идващо поколение българи. Правят се все нови и нови издания. Превежда се на чужди езици и приобщава към непомръкналото си очарование широка европейска публика.

Създадено в началото на XIX век през 1804—1805 година, останало непубликувано измежду ръкописите на своя автор, плодовития книжовник Софроний Врачански, „Житие“-то бива открито в архивите от заслужилия руски българист Виктор Григорович и изпратено на Раковски. Раковски го обнародва за първи път в 1861 година в издавания от него емигрантски вестник „Дунавски лебед“.

Написано от изгнаник като свидетелство за пълната разруха на българските земи под робство, „Житие“-то намира най-възторжен прием всред революционната българска емиграция, подготвяща се през 1861—62 година за решителни битки за освобождение на родината. Дори за публикацията ѝ Раковски открива особена рубрика във вестника с изразителното заглавие: „Драгоценни памятници за българская нова история.“

Свободата не идва и творбата на Софроний продължава да търси измежду читателите си съчувственици на българите и бойци. До Освобождението претърпява още две публикации. Едната — в браилското Периодическо списание на Българското книжовно дружество (г. I, 1872, кн. 5 и 6). А през 1877година в превод на руски език — в „Славянский сборник“, издание на Петербургското славянско благотворително общество. Картините на насилие и беззаконие, вопиющата болка на роба — пресъздадени с великата Софрониева простота и непосредност имат най-

убедителна сила пред редовите руски хора, които поемат жертвения дълг да освободят братята-роби. Така „Житие"-то на Софроний отново тръгва с нови редици бойци

В същото време, още през Възраждането, творбата на Софроний се откроява с високата си литературна стойност и бива възприета като класическо произведение на младата българска книжнина.

След Освобождението „Житие и страдания на грешния Софроний" многократно бива издавано, коментирано и изследвано. Посвещават му труд и вдъхновение най-бележитите специалисти на Българското възраждане: Марин Дринов, А. Т.-Балан, П. Орешков, И. Д. Шишманов, М. Г. Попруженко, П. А. Лавров, А. И. Яцимирски, В. Н. Златарски, Боян Пенев, Михаил Арнаудов, Н. С. Державин, Петър Динеков, Емил Георгиев, Боньо Ангелов, А. Н. Робинсон, Н. М. Дилевски и др.

Умножават се и преводите на „Житие и страдания. . ." — на руски език през 1889, на френски и английски през 1958, на немски — Берлин, 1961: в представителната поредица „Български разказвачи" и ново илюстровано издание на немски в Лайпциг през 1972. Две издания на унгарски — през 1962 и през 1969 година. И като най-значим принос за популяризиране и международно усвояване на Софрониевото литературно наследство — новото издание „Софроний Врачанский, Жизнеописание" в оригинал по автографа и в руски превод в съветската поредица „Литературные памятники", Ленинград, 1976, подготвено от познавачите на средновековната и възрожденска славянска литература А. Н. Робинсон и Н. М. Дилевски.

Разлистим ли страниците на тези чуждоезични издания на Софрониевото „Житие", ще усетим правотата на думите, с които Софроний е оценен в новата съветска публикация: „Тези писатели (Паисий и Софроний) не само създават неоценими съкровища за българската литература и култура, те не само отразяват общославянските тенденции в литературното развитие на преходния период, но и двамата влизат в пантеона на европейската и световна литература именно с това, че обединяват в творчеството си национално-своеобразните идейно-естетически явления с типологически европейските."

• • •

Измежду многото теми за изследване и обсъждане, които поставя бележитото Софрониево произведение „Житие и страдания. . .“, тук искам да спра вниманието на младия читател само върху една — върху обществената дейност на Софроний след написването на творбата: дейност напрегната и отговорна, която разкрива личността и удивителните сили на големия писател-гражданин, родолюбец и хуманист.

С преселването си в Букурещ Софооний спасява живота си, а с помощта на букурещкия митрополит Доситей и на влашкия господар Константин Ипсиланти спасява честта си за неплатената владичина и лихвите й. Но Софроний не се смирява в личното си спасение. Той поема да търси брод за спасението на българите.

Още преди да напусне българските земи, Софроний замисля и организира най-смело действие — българите се обръщат към руското правителство с молба за застъпничество и покровителство. Както се установява от новопубликувани архивни материали, Софроний Врачански е бил един от инициаторите за изпращане на делегацията в Русия. Мисията на тази първа делегация е мъчителна. Разстроените от войни и размирия съобщения, страхът да не излязат наяве постъпките на пратениците, което би било пагубно за намиращите се в Османската империя българи — всичко това отнема много време и много усилия, завършили със смъртта на делегата Иван Замбин. Но делегацията постига намерението си: в руския императорски двор научават за страданията и тежненията на българите. Конкретни мерки не се вземат поради обстоятелството, че започналите военни действия на Русия срещу Турция през 1806 година наскоро биват прекратени и както пише главнокомандуващият руската армия А. Прозоровски, „молителите са българи, които живеят отвъд Дунава, то при сегашните обстоятелства и за в бъдеще до известно време ние нямаме средства да им оказваме дейна помощ и покровителство“.

Но българските доброволчески отряди сами показали боеспособността си особено при защитата на Букурещ от пълчищата на Мустафа Байрактар, а по-късно и при обсадата на Шумен от руската армия. Други доброволчески отряди се присъединили към сръбските въстаници.

През 1809 година победите на османците срещу сръбските въстаници заставили руското командване да предприеме бърз поход в българските земи, за да се разшири фронтът на сраженията и по такъв начин да се помогне на сръбските бойци.

Сега вече руското командуване потърсва Софроний и в края на декември 1809 година се свързва с него в Букурещ. Отсега нататък Софроний най-дейно участвува в плановете на руското настъпление отвъд Дунава. Запознат с българските земи, пътища и бродове, Софроний коригира руския план за настъпление, като посочва „по-кратък и по-лек път за прехвърлянето на армията през Дунава при Никопол и придвижването ѝ направо към Търново“, където архиереят очаквал русите да намерят до 15 хиляди българи, „готови да вземат оръжие“.

В началото на 1810 година за главнокомандуващ идва генерал Каменски. Той подтиква Софроний да напише обръщение към българския народ за съдействие на настъпващата руска армия. Позивът на архиерея имал силно въздействие. А победите на руското оръжие изпълват Софроний с надежда, че идва часът на свободата. С писмо от 28 май 1810 година до главнокомандуващия той споделя, „че душата му е изпълнена с радост“ от „славните победи в защита на нашия народ“, и му изпраща нови хора, които могат да бъдат полезни, „но аз не зная нужни ли са ви такива хора или не . . . А що се отнася до мен, аз винаги съм готов да услужа и чакам само повелението на ваше сиятелство“.

Победното настъпление на руските войски вдига на въстание българите от Разградско, Ески Джумая, Арнауткьой. Български селяни участвуват в руските операции край Шумен, при превземането на Силистра и Русе. Руските войски се насочват към Балкана, навсякъде подкрепяни с готовност от местното българско население. Навярно в дните на този подем, Софроний е бил в България „на колесница, теглена от 4 коня“, както съобщава според преданието Раковски.

Сега писателят взема перото — за първи път да напише слово за освободителите и за свободата. Предназначено е да се чете пред българското население в черква. С възторжени думи и с образи и сравнения от църковната история се възхвалява сбъдването на пророчеството, че „бог накрая благославя и нашата България и излива върху нас своето *благословение . ." Прославата е за освободителната мисия на император Александър I: „Но какво още има да желаеш, ти о, Българио? Нима сега не си получила от всещедрата божия десница онова, което си искала? Ти беше обгърната в смут и вълнение като в някакви морски вълни и много години очакваше това благо. Но ето, ти получи което желаеше. Получи мирни години. Получи златен век... И ти, о Българио, да се радваш на императоровото благополучие и да пазиш верност и благопокорение и повиновение към него във всичките му заповеди. И за негово величество винаги хубаво мисли и хубаво говори! И в негово име да стоиш против враговете му до последна капка кръв. . .!"*

Но руското военно командване не успява да организира революционния подем на българското население и кампанията не донася решителната победа. Армията се оттегля отвъд Дунава, а заедно с нея и огромно население. Сега се проявява с всичката си острота противоречието между надеждите на българите и плановете на руското командуване — да бъдат насилствено преселени в Русия.

• • •

СРЕЩА НА ДВАМА ВЕЛИКИ ДЕМОКРАТИ — РУСКИЯ ГЕНЕРАЛ КУТУЗОВ И БЪЛГАРСКИЯ АРХИЕРЕЙ СОФРОНИЙ

Напълно закономерен е историческият факт, че найзавършен израз на тежненията на българите от началото на XIX век намираме в единомислието на двамата велики мъже — генерал Кутузов и Софроний. Еднакво вярващи в жертвената обич на народа към родната земя, Софроний и Кутузов бързо постигат единодействие по тревожните въпроси за положението на българите по време на руско-турската война от 1810—1812 година.

Когато на 15 март 1811 година М. И. Кутузов поема главното командуване на руската армия на Дунав, възлизаща на 46 хиляди бойци, той наследява от предшественика си, генерал Каменски, едно осветено вече в битките бойно братство, взаимно доверие между руските войски и българското население и едно непримиримо противоречие между тежненията на въстаналото българско население и официалната руска политика към него: Руското командува-

не, преценило, че фронтът на Балканите не само не бива да се разширява, но трябва да се приключи поради заплашителните действия на Наполеон, бърза да разреши съдбата на довчерашните си бойни съюзници — българското население чрез преселване в Русия. А българите не се съгласяват и чакат възобновяване на военните действия, за да се сражават отново. Те остават на левия бряг на Дунава не като преселници, а на лагер, „със семействата си в направени от тях колиби и в каруците“, както ги описват докладите.

Първата мярка на Кутузов е насочена да укрепи разклатеното доверие у българското население. В тази мисия далновидността на Кутузов намира опора в позицията на българския представител епископ Софроний.

С писмо от 16 май 1811 Софроний вече е потърсил Кутузов, за да му съобщи, че местни чиновници заповядали на българите да се готвят за преселението, от което те са „съвършено разстроени и извънредно уплашени“. Верен на емоционалните си оценки за политика и гражданска етика, Софроний е напълно солидарен с българските семейства и е разтревожен от тяхната „най-чувствителна жалба — да им помогна при сегашното им положение“. Преданият патриот се обръща към генерала: …„най-покорно ви моля да заповядате комуто следва, по силата на вашата власт, да се унищожи тази неприятна (мълва,) за да мога аз да успокоя семействата им, че са достигнали до пълно отчаяние, та чак до болест“.

Такава позиция намира разбиране у Кутузов и той предава на Софроний чрез назначения попечител на българските преселници А. Коронели искрената си загриженост, вече проявена в наредбите му, „които доказват истинското мое покровителство над българите и кротките мерки (така казва Кутузов), които ще взема, за да им дам всякакво спокойствие“. Далновидният пълководец отменя насилственото преселение в Русия и предупреждава писмено, че „насилствените мерки са пагубни за доверието на българите към руската освободителна мисия“.

От края на април до юни 1811 година генерал Кутузов разрешава редица права и привилегии на българските изселници — намалява налозите, подпомага със средства, освобождава ги от властта на „земските управници“, настанява ги на „свободни (от феодален господар) земи“ и *ги освобождава за три години от „всякакви земски данъци и повинности".*

Българите приемат посланието на генерала „като свещен залог". Началникът на руския отряд в Турну Мъгурели му докладва: „Със сълзи и барабанен бой го разнасяха из колониите, публикуваха го, като преписаха копия на български език и изпратиха от тях в селищата на десния бряг."

В новия главнокомандуващ Дунавската руска армия, генерал Кутузов, българите откриват оная голяма личност, която ще разбере въжделенията им и ще ги подкрепи. На 29 май 1811 година му връчват документ, съставен от Софроний в 15 точки, онасловен „Молба от всички намиращи се тук (във Влашко) българи".

Тази молба, подписана от Софрониа архиерей болгарский, „със съгласието на цялото общество", можем да наречем „сън за свобода" — толкова е искрена вярата, че свободата е вече постигната, толкова са без задръжки плановете. Сладкодумният разказвач, майсторът на изображението с перо и акварелна четка, мислителят и книжовникът, опитният организатор — всички дарби на Софроний са се слели във вдъхновението му да нарисува картината на свободния живот омайваща.

Първата дума на тази тъй строго премислена молба е молбата за земя. Свободна земя да се предостави на българите, „където им се поиска да се заселят, като им се даде достатъчно земя за земеделие, за ливади, за лозя, фиданки и черничеви дървета, да произвеждат коприна и да създават различни фабрики и работилници, да развият скотовъдство . . ." Следващата мисъл е да получат временно облекчение от данъци и налози. Точка 3 подсеща да се издигнат храмове с изричното искане „свещениците и свещенослужителите, цялото духовенство, каквото съществува сега, да имат от своята нация и ако някой умре, те самите да си избират на мястото му друг от същата нация". Точка 4 предвижда „да се определи във всеки град по един лекар с помощници на държавна заплата". Точка 5 формулира мечтата на българите — самоуправлението да стане основна форма на гражданските им взаимоотношения: „Да се учредят съдебни места под името български магистрат във всеки техен град, в които да се избират способни жители от същата нация на всеки три години, като съдиите, секретарите и служещите в канцелариите по-

лучават заплата от хазната.“ Под ведомството на магистрата се предвижда да бъдат поставени данъците, финансиите и училищата Измъченият от робско безправие учител и духовник формулира най-точно нуждите на своя народ: „. . . да се създадат във всеки техен град училища за обучаване на юношите на родния език, като се назначат нужния брой учители на държавна заплата, и същите училища да бъдат под надзора на техния магистрат“.

Молбата застъпва нуждите на всички съсловия от българското население: в точка 10-та се иска „езерата на левия бряг на Дунава да им се дадат във вечно, потомствено владение да се ползуват от риболова, също и по река Дунав да има такава свобода . . .“, а в точка 12: „На разорилите се да се благоволи да се дадат от хазната по чифт волове и по една крава и колкото намерят за добре пари заемообразно за построяване на къщи и за поправяне на състоянието.“ Много облекчения се предвиждат и за търговците: „...да им се позволи да търгуват във всички пристанища и градове на Русия и в чужбина, да държат свои собствени кораби . . . да бъдат наравно с руските търговци“.

Генерал Кутузов е политик и воин и на българската „Молба“ отговаря, че поставените в нея искания не могат да бъдат осъществени, защото са въпрос на бъдещата автономна област, и „то тогава, когато тукашният край наистина ще бъде присъединен към Русия и господарят император утвърди непосредствено владичеството си над тях“.

Някои историци днес намират „Молбата“ незряла като политическа програма. „На незрялото национално движение съответствувала и незряла програма — пише съветският историк В. Д. Конобеев, открил и публикувал пръв този документ. — В онези конкретни исторически условия, за онзи стадий на национално-освободителното движение и тази ограничена програма имала известно прогресивно значение. В програмата били поставени до известна степен и общодемократични искания, от които били заинтересовани а бедните слоеве както на българската емиграция, така и на населението в самата България.“

Така изглеждат идеите на „Молбата“, когато биват съпоставени с други идеологически програми на политически независими народи от оная епоха. А сам Софроний ни е завещал неподправен документ за съпоставка с българските условия — собствената си творба „Житие и страда-

ния . . .“ с безпросветния мрак на робството. Като антипод на тоя „разсипан свят“, като планета откъм слънчевата ѝ страна ни се представят исканията на „Молбата“.

В нея откриваме къде е бил непресъхващият извор за сили у Софроний. Винаги, когато четем „Житие“-то, се питаме как е могъл да носи върху раменете си толкова беди, в съзнанието си толкова безбрежна народна трагедия и да продължава неуморно нататък. Обхожда нощем изпепелените и изранени български земи. Бяга през дълбок сняг. Крие се във вледеняващи пещери и опустели домове, с кървави сълзи оплаква орисата си, но не рухва. Не се предава. Не се смирява. Ето къде била загадката за неуморимостта на този болен, гладен, измъчен човек. Той е вярвал в освобождението! Вярвал е в човещината и затова я търси, разбужда я, дава ѝ посоки да се превърне в спасително дело за онеправданите и потиснатите.

И отново пак можем да наречем „Молбата“ сън за свобода, защото нейните редове са се съчинявали в душата му през ония безсънни нощи, обсадени от така разнолика смърт: бяла зимна смърт, черна-чумава, зла насилническа — на въже, на кол, с изстрел в гърба. . . Не можем да изброим превъплъщенията ѝ, а душата му си опазва вярата, че ще има свободни дни и за българите. Така убедено завършва и позива си: „Ще имате радост и веселие и мирно и тихо ще живеете, както всички ние ви желаем това и то ще бъде! Амин!“

Точно тази категорична вяра в свободата покорява генерал Кутузов и той поема като свой историческия дълг пред съдбата на българите.

Като първа мярка генерал Кутузов учредява комитет, в който влиза и Софроний, да изработи документ, регламентиращ „положенията за управляване на българите и другите колонисти, дошли от дясната страна на Дунава“, утвърден на 5 юли 1811 година.

В същото време, по молба на Кутузов, Софроний подготвя „записка за нравите на българския народ и за начина, по който той се е управлявал в своето отечество“. Големият военен стратег иска да вникне в народопсихологията и тръгва към българите, поведен от умното, знаещо и развълнувано Софрониево слово.

Пред българската нация има една задача и тя е освобождението. Главнокомандуващият на руската Дунавска армия не може да реши въпроса за българската свобода, но той може да разреши на българите да се сражават за нея. И през юни 1811 год. утвърждава българските доброволчески отряди като самостоятелна военна единица, наречена „Българска земска войска". Започнала с 500 бойци, до края на войната, след хилядите жертви, тя наброява 2000. Подчинена е на върховното руско командуване. Но вътрешния ред избирали самите бойци, като пренесли опита на хайдушките чети — званията, правилата и моралния кодекс.

Започват решителните сражения на Дунавския фронт. Шестдесетхилядна армия, командувана от везира Ахмет паша, започва прехвърлянето си на левия бряг на Дунава срещу русите. Срещу нея генерал Кутузов изправя само 7-хилядна военна част, но всячески подпомагана от българите. Руски и български отряди внезапно се появяват в тила на неприятелите и разстройват похода им; български разузнавачи следят и най-малкото движение на армиите. 200 души българи в една нощ набавят плавателни съдове, организират прехвърлянето на руска войска през Дунава, която с внезапен удар разгромява османския лагер край Русе и заключва обкръжението на Ахмет паша. Бързо бива превзета Силистренската крепост и хиляда османски войника се предават в плен. За този подвиг генерал Кутузов иска награда и за главнокомандуващия българската земска войска: „Той изпълни с усърдие и желание дадената му заповед да се прехвърли с командата си на десния бряг на Дунава. С нея пръв удари Силистра срещу тутраканските врати и като се втурна в града, унищожаваше неприятеля, с което много помогна за спечелването на победата." Още в това донесение генералът подчертава, че българите са доказали „колко са достойни за покровителството".

Българските доброволци подпомагат много резултатно руските войски и при Видин. Генерал Воронцов донася за отряда на Велко Петрович, който „пръв се хвърляше в най-опасните места, унищожаваше неприятеля, а войводата сам даваше пример на всички и проявяваше рядка храброст и усърдие". Тази победа не допуща Измаил бей да помогне на обградената от Кутузов везирска армия.

От лятото на 1811 до пролетта на 1812 навсякъде българите воюват с поробителя. За първи път генерал Кутузов въвежда във военната си тактика народната война, която донася победа на русите над несравнимо многочислен неприятел.

Но примирието на 5 май 1812 година и по-сетнешният мир в Букурещ, поради сложната международна обстановка, не предвижда никакви подобрения за българите. Решава се само въпросът за автономията на сърбите. А въстаналото българско население се пръска на три посоки с три имена: преселници, емигранти и роби. В следващите десетилетия всяка посока ще търси свой излаз към свободата. Но историците са единодушни, че „въоръжената борба на българските народни маси през 1811 г. в помощ на руската армия е кулминационната точка на националноосвободителното движение в началото на XIX в."

На знамената на всяка епохална битка се издигат полетни думи, записани от водещите писатели на епохата. В битката на 1810—1812 година Софроний изписва пред българите не клетвени думи, а картини на свободата — които са картини на необезпокояван, жадуван труд — за селянина: свободна земя, впрягове волове, черничеви дървета и свилени буби, за риболовеца — езера и реки, за скотовъдеца стада, за гражданина — нови домове, фабрики, работилници . . . По морето и по Дунава плават български търговски кораби. Необезпокоявани от мита и налози български търговци пренасят плодовете на българския труд през Влашко и Молдова до Русия и оттам носят стоки за България . . . А децата се учат на майчин език, свещениците, съдиите, събирачите на данъци са българи, избрани измежду най-способните . . .

Тази мечта за труд, мир, свобода и инициатива на широки европейски простори е голямо извисяване на българския дух в началото на XIX век.

В множеството си послания, проекти, записки до руските управляващи кръгове Софроний въвежда в международни документи от името на всички българи за първи път ясни политически понятия „българска нация", „български магистрат", „българско отечество" и издига всенародното искане за българско училище и национално духовенство, за пълна свобода. А генерал Кутузов с многобройни писма, доклади, награждавания и похвали е изразил възторга си *от воинските сили на българите и чрез заповедите си към Дунавската армия е довел до сърцето на 40 хиляди руски воини повелението „да оказват на българите всевъзможна помощ и защита“, за което ще отговарят „със честта си“.*

Тези думи и тези повели от 1810—1812 година ще търсят и по-сетне знамена за нови битки — до победната и освободителна през 1877—1878 година.

ЖИТИЕ
И СТРАДАНИЯ
НА ГРЕШНИЯ СОФРОНИЙ

НА СЪВРЕМЕНЕН ЕЗИК ПРЕДАДЕНО
ОТ НАДЕЖДА ДРАГОВА

ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ НА ГРЕШНИЯ СОФРОНИЙ

Грешният, аз, между хората, съм се родил в село Котел от баща Владислав и от майка Мария и ми сложили първото мое име Стойко.[1] И когато съм бил тригодишен, поминала се майка ми. И като си взе баща ми втора жена, що беше люта и завистлива, и като им се роди мъжко дете, тя само своето дете гледаше, а мене все отритваше. И като станах на девет години, ме дадоха да се уча на книга, по-рано не бе възможно да тръгна на учение, понеже повече болен бях и слабосилен. И като тръгнах на учение, голямо прилежание и остроумие имах и за кратко време се научих на просто четене. Понеже в България няма философско учение[2] на славянски език, наченах да уча по гръцки и изучих Октоиха[3]. Когато започнах Псалтира[4], получи се вест, че баща ми е умрял в Цариград от чума в лето[5] 1750-то: останах си без баща и без майка. Тогава бях на 11 години. Взе ме тогава чичо ми за син, че той нямаше деца и ме даде на занаят. И като бях седемнадесетгодишен, поминаха се чичо и стрина ми наскоро един след друг. Ала и чичо ми в Цариград умря, че бяха двамата с баща ми джелепи[6]. И ме накараха неговите съдружници и ония, на които имаше да дава, да ида в Цариград, нали му бях за син, и да събера каквито пари имаше да взема от касапите, както си беше по обичая на джелепите. Ама нали касапите са пръснати навсякъде по Цариград и оттатък на Анатолската страна[1] веднаж поискахме с единия от неговите съдружници да идем и в Анатолската страна и тръгнахме към скелята да преминем с ладия: и гледаме, при царските палати ладии. А ние, нали сме прости човеци, като видяхме, че са близко до Юскудари[2], поискахме с ония ладии да преминем до Юскудари. И като се запътихме към тях, гледаме на едно място народ много и двоица пехливани се борят и от горе имаше високи палати, не знаем, ала може да беше там и самият цар. И като свършиха тия да се борят, повлякоха целия тоз народ към царските палати и ние с тях ведно тръгнахме и спряхме между царската порта и между двореца Яликьошк, там където бяха вързани царските ладии. И стояхме там и се чудехме накъде да хванем. Яви се тамо един бостанджия[3] и рече: „Що ходите вие тука? Бързо да ви няма оттука, че ще ви отсекат главите!" И ние се извинявахме, че сме хора чужденци и прости. И като тръгнахме да се връщаме, хванаха ни тамо яничарите[4], що вардеха и искаха да ни убият, понеже ни видели, че преминахме с оня народ.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 47.*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 47.*

[3] октоих — *осмогласник; богослужебна книга*

[4] псалтир — *босоглужебна книга с религиозни песни*

[5] *Вж. поясненията към текста на стр. 47.*

[6] джелепи — *търговци на дребен рогат добитък*

И като се освободихме оттам, отидохме на общата скеля и преминахме в Юскудари: ала юноша бях тогава — млад и красив в лице, а тамошните турци содомити, като ме видяха, тозчас ме хванаха да ми търсят хартия за харача[5] и намериха, че хартията ми не била добра и ме затвориха далеко в една градина: що имаше тамо. Турците свиреха, играха, смеяха се в една одая[6], що беше близо до пътя, ала аз се сетих защо ме затвориха мене там. И случайно имаше ключ отвътре и тозчас се заключих аз. Ама колко ония содомити идваха и ме молеха да им отворя. Подаваха ми през прозореца жълтици. И аз видях каква е работата и почнах да викам: и имаше насреща еврейски къщи, тозчас дойдоха някои евреи и ме питаха: „Защо викаш?“. А аз им казах цялата причина. И отидоха при моя другар и подхвърлиха малко пари на харачията[1] и ме освободиха от ония содомити.

---

[1] Анатолската страна — *азиатския бряг на Босфора*

[2] Юскудари — *Скутари*

[3] бостанджия — *страж на дворцовите градини*

[4] яничари — *фанатизирани войници от пехотата на Османската империя, които получават заплата за воинската си служба*

[5] хартия за харача — *документ, че си платил данък „харач". Вж. поясненията към текста на стр. 48*

[6] одая — *стая*

И събрахме пари колкото можахме и се върнахме на село живо и здраво и като гледаха сметката, остана чичо ми длъжен 400 гроша: и ги натовариха на мене, аз да ги изплащам. Но когато съм тръгнал за Цариград, роднините ми разграбили повечето къщни вещи и ги изпокрили. И дойдоха ония, дето им е дължал чичо ми, с турски съдия да описват покъщнината, и малко намериха, и мислеха, че аз съм скрил другото. И заповяда съдията да ме бият на фаланга[2], а селският кнез[3] не им даде, като знаеше, че не съм аз виновен. Но железни вериги ми сложиха и ме държаха затворен три дни, докато моите роднини не извадиха някои неща. И ме освободиха. И на всичко отгоре се получи владишко афорезмо[4], дето съм криел. И тръгнах за Шумен при владиката да се оправям, малко остана да ни избият разбойници по пътя.

Ала отпреди, докато не бяха се събрали да си търсят стоката ония, дето ме направиха длъжник, моите роднини настояха да ме оженят, че нямаше кой да ме гледа. И аз като бях осемнадесетгодишен млад, глупав и като не знаех, че чичо ми ще излезе длъжник и че ще натоварят целия му дълг върху мене, (имах малко пари, ала купих чичовия дом още докато беше жив), и като се жених, разхарчих всичко, но се надявах на занаята си. И после като натовариха със съд тоя дълг върху мене и аз като нямах ни пара готова сирмия[5], ами докле изплатя тоя дълг, какво нямане сиромашия изтеглих. Притеснено и прискърбно поминувах. Колко укори търпях от жена си, че беше малко горделива.

---

[1] харачия — *служител, който събира данъка „харач“*

[2] фаланга — *уред, на който са привързвали осъдения, за да го бият по нозете*

[3] кнез — *старейшина. Старейшината на село Котел имал право да решава селските въпроси, тъй като селото било привилегировано — като село, пазител на прохода „дервентджийско“*

[4] афорезмо — *проклятие от владиката*

[5] сирмия — *средства за материали и сечива при упражняване на занаят или капитал при търговия*

СВЕЩЕНИК В КОТЕЛ

И намислих да оставя и дом, и жена, и да отида долу по селата да работя да се избавя. И чули някои от най-първите чорбаджии, че искам да тръгна, извикаха ме и рекоха: „Не ходи никъде, чакай, тия дни ще дойде нашият владика и ще му се молим да те постави свещеник.“ И на третия ден дойде архиереят и му се помолиха, и той тозчас склони да ме хиротониса[1] в неделята. И му подадоха 70 гроша. Ала в сряда беше това изплащане и аз си стягах потребното за в неделя. В петък вечерта дойде икономът[2] и ми върна парите и рече: „Да знаеш, че владиката няма да те направи свещеник, защото друг подаде 150 гроша и него ще хиротониса.“

Каква скръб и съжаление ме обзе, че се бях изповядал на духовника, и взел бях свидетелство, и си приготвих всичко потребно; ами на кого да кажа тая моя скръб! Притекох до ония човеци, дето се бяха молили и дето бяха дали парите и те отидоха и дадоха още 30 гроша и той ме ръкоположи: в лето 1762, на първи септември.

Ала аз като знаех малко да чета, другите свещеници ме ненавиждаха, защото всички по онова време бяха орачи, а от безумната моя младост не исках да им се покорявам като бяха така прости и неучени. А те ме наваждаха[3] пред архиерея и колко пъти той ме аргосва[4] и ме ненавиждаше. И архиереят имаше за протосингел[5] един грък неучен и безкнижен. Той много ме ненавиждаше, че то си е така природно: учен човек учения да обича, и прост — простия, и пиян — пияния. И така неспокойно няколко години преминах живота си.

---

[1] хиротониса — *тържествено ръкополагане в духовнически сан. Вж. поясненията към текста на стр. 48*

[2] иконом на владиката — *който се грижи за паричните и стопански дела в духовната област на владиката*

[3] наваждаха — *клеветяха*

[4] аргосва — *забранява на свещеник за известно време да служи в църквата*

[5] протосингел — *началник на владишката канцелария, помощник*

В ГОДИНИТЕ НА РУСКО-ТУРСКИТЕ ВОЙНИ

В лето 1768-мо начена се войната[1] на турчина с московеца, ами какво да разкажа: като се повлякоха ония люти и свирепи агаряни, какво ли зло не сториха на християните! Само което не им дойде на ум, това не сториха. Колко човеци избиха! А нашето село като е на четири пътя! И къщата ми беше доста далеч от църквата, а според нашия обичай трябваше да ходя в църква и за вечерня[2], и за утреня[3] всеки ден. Колко улици обикалях, доде стигна до църквата и пак да се върна в къщи. Колко пъти ме хващаха и ме биха, и главата ми пробиха, и искаха да ме убият, ала бог ме запази.

После започнаха да минуват пашите[4] и ме сложиха да пиша — тескерета[5] да издавам за конаци[6], тъй като пишех бързо. А ония не си харесваха конаците и се връщаха, колко пъти ми вадиха пищов да ме убият: веднаж един хвърли копие подире ми, ама не смогна да ме улучи.

Най-сетне премина прославеният Джезаерли Хасан паша на път за Русчук[7].

И аз както винаги раздавах тескерета за конаците. Един ме хвана за брадата и малко остана да я отскубне.

Като се настаниха всички, пашата повика четирима старейшини при себе си и един от тях бях аз. Дойде чаушът[8], който постоянно си седеше в село, изпратен беше от везира да защищава селото от войската. И тръгнахме с него към пашовата порта. Той рече: „Стойте вие тука, да ида аз горе да разбера защо ви вика пашата!“ И като се качи, пашата викна отгоре му и го смъкнаха надолу да го затворят. А ние начонахме да бягаме кой накъде види. А аз побягнах кълто пашовия конак наблизо и не се смислих, че пашата като седи горе на кьошка[1], ще ме види. И като ме видя, викна: „Що бягаш, бре? Фанете го и го довлечете тука!“ И тозчас ме хванаха четворица и ме заведоха при пашата, ама какъв страх! И ме попита: „Защо бягаш, бре, кой те гони?“ И аз му рекох: „Ефенди, рая сме ние, всякога сме като зайци боязливи. И като запря чауша, уплашихме се и бягаме.“ А той рече: „Това на вас какво ви вреди? Извиках ви да ви питам за пътя.“

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 48.*

[2] вечерня — *молитви, които се четат в църква привечер.*

[3] утреня — *молитви, които се четат в църква сутрин*

[4] паша — *генералски турски военен чин*

[5] тескере — *записка, билет. Вж. поясненията към текста на стр. 48*

[6] конак — *място, където пътниците спират да пренощуват*

[7] Русчук — *Русе. Вж. поясненията към текста на стр. 48*

[8] чауш — *десятник на войници или на стражари*

Страшен паша беше. И отиде в Русчук и там седя.

В лето 1775-то московецът победи турците и премина Дунава[2], и обсади Шумен, където беше везир Мююсуноулу с турската ордия[3], обсади и Русчук, и Силистра, и Варна. Тогава в наше село седеше арнаутски паша — пазеше клисурата да не бяга турската войска, какъвто обичай си имат. Случиха се с него и кадията[4], и чауша, и субашата[5]. Като чуха, че московецът обсадил везиря, избягаха всички в Сливен. Колко страх избрахме да не ни опленят онези, дето бягат[6]. Вардеха християните и денем, и нощем И трая обсадата 22 дни. И постигнаха мир. И си отидоха московците и оставиха и Турската земя, и Влашката[7].

И после отидох в Света гора и седях там шест месеца[8]. И като си дойдох от там, учех децата на книжно учение и добре поминувах. Ала дяволът, що е всякога завистлив към доброто, подбутна архиерея и той ме покани да ме направи епитроп[9] на иконома. И си покварих благочестивия живот — започнах за негова угода да ходя по гръцки обичай да глобявам хората — заради родство, заради други неща.[1] Съдия им станах и то най-вече за пари, но не за мене, ами да угодя на владиката. Ала светият бог ме наказа справедливо за делата ми, за това после ще кажа.

---

[1] кьошк — *отворена предна част на старинна къща*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 49.*

[3] ордия — *войска*

[4] кадия — *съдия, който съди по религиозните мюсюлмански закони*

[5] субаша — *турски началник на малък градец или на по-голямо село*

[6] *Вж. поясненията към текста на стр. 49.*

[7] *Вж. поясненията към текста на стр. 49.*

[8] *Вж. поясненията към текста на стр. 50.*

[9] епитроп — *избран от селяните да събира църковните пари*

Не се мина много време и стана една крамола между агите кой да бъде аянин[2] на Осман Пазар. Султанът[3] от Върбица постави един аянин, а валията[4] го не ще и доведоха Бекир паша от Силистра да ги оправя. Той щом дойде, уби султановия аянин. Отидохме и ние десет души от наше село и като се помириха, на наше село разхвърлиха десет кесии (разноски). И пашата затвори троица от нас, между тях и мене, а другите прати в село за пари. Но им определи пашата срок — до три дни да донесат парите. Седяхме ние там затворени. Минаха се три и четири дни — не идват. Чухме, че отишли във Върбица да се оплакват на султана от пашата. Започнаха да плачат затворените ми другари със сълзи: „Ах, сиромаси, ще ни посече пашата!“ Не се мина и час и дойде пашов човек и рече: „Ела, попе, вика те пашата.“ Ами с какво сърце съм тръгнал към пашата! Тайно се молех на бога да ми прости греховете, защото се бях съвсем отчаял. Като дойдох при пашата, той рече: „Къде са вашите човеци, бре, да донесат парите?“ И аз му рекох: „Ефенди, три дни откак са тръгнали, кога да съберат толкова пари и да ги донесат“. А той ми отговори: „Гяур, бързо иди и им пиши да не ги събират от раята сега, ами да ги вземат от някой търговец, че ако още до три дни не дойдат и вас ще посека, и парите двойно ще взема от тях.“ И аз писах това и пратихме човек. Като се минаха три дни — те пак не идват и ние гледахме като овце на заколение. На третия ден пак ме вика пашата: тогава докрай се бях отчаял и от страх не можех да отговоря на пашата каквото ми казваше. Като се приближих до него и той ме видя, че не мога да отговоря, рече ми с кротост: „Не дойдоха ли вашите хора?“ И аз рекох: „Ефенди, вие сте благоутробен, потърпете малко, каквото и да бъде, до вечерта ще дойдат.“ А той не искаше да потърпи, ами прати на същия час мубашира[1] и взе още хиляда гроша. А що теглих в затвора: имам недъг телесен — маясъл, тогава от лошото ядене ме беше хванал, искам да ида повън, а те не ме пущат, псуват ме, та от страх и притеснение с болестта, опадаха ми косите от главата.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 50.*

[2] аянин — *началник на административна област в Османската империя*

[3] султан — *така са се титулували в началото на миналия век господарите на Кримските татари, преселени в Османската империя. Те имали неограничена власт*

[4] валия — *областен управител*

Като мина това, не си седях мирен, ами купих две къщи близо до църквата и ги направих отново и каквито пари имах, всичките отидоха. И мина малко време, разболях се аз, ама не е болест да лежа на постеля, ами ме хвана една сърдечна теснота и не можех да остана на едно място, доде човек преброи десет числа, ами ходех като луд покрай водите и плачех. Чинеше ми се, че сърцето ми през устата иска да изскочи, в такова притеснение бях. Прати ми бог наказание, заради безумната ми лудост,[2] що се бях възгордял за това епитропство да глобявам невинни хора. А там доктори няма, ами едни баби ми баеха и ме церяха, и то без полза. Ходих да търся доктори по Сливен, по Ямбол, най-сетне и до Цариград ходих, такива пари похарчих и немалко задължнях.

Подир това турчинът започна война и с московеца, и с немеца[3]. И зимуваше Юсуф паша везир в Русчук. А синът ми отиде във Влашко и купи свине, но по някоя си причина загуби 1400 гроша. И като видя колко дългове натрупахме, тръгна с турската войска и стана писар на главния доставчик на месо — на касапбаши.[4]

Подир някой ден се разболя и попадията, лежа болна шест месеца и се помина, та и тоз харчлък ни нападна.

От една страна войска минаваше, а ние имахме конаци, от друга страна — на които бях задлъжнял не ме оставяха, а си търсеха парите и искаха да ме затворят. И като оздравях малко, задето съм ходил на баяне, духовникът ме наказа три години да не служа литургия. И като се минаха трите години, духовникът ми даде позволение, но митрополитът не ми даваше, защото имаше да взема от сина ми 84 гроша от лихва[5], а не от заем. „Дай ми, рече, тия пари и ще ти подам разрешение да служиш литургия!“ А що изтеглих от поповете, колко ме унизяваха и натякваха и не ми даваха, което ми се полагаше, а кога ми даваха, думаха ми: „Виж, като слепец те храним.“ А бяха мои ученици. Такива укори и срам изтърпях шест години.[1]

---

[1] мубашир — *надзирател, доверено лице*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 51.*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 51.*

[4] *Вж. поясненията към текста на стр. 51.*

[5] *Вж. поясненията към текста на стр. 51.*

Когато везирската войска беше в Мачин, касапбаши изпрати моя син с един свой човек да събират овце във Филипополско[2] и ги събраха. И този ага изпрати сина ми при войската с 20 хиляди овце, а остави в село до 700 отбрани овни, та кога мине агата оттам — да ги продаде. И като мина — продаде ги. Взеха ги хаджи Влася и Матей и ги предадоха на един човек да ги закара в Адрианопол[3] да ги продаде за турския курбан-байрам[4]. И като стигнали до Фандаклии, скарали се там помежду си овчарите и убили едного от тях. Хванал ги тамошния султан и ги затворил, а овцете си присвоил. По това време бил излязъл от Адрианопол бостанджи-башията да пази клисурите да не бягат турците от войската. И султанът предал ония затворници на бостанджи-баши, а ние нямахме никаква вест за тая работа. И един ден идват в нашето село 20 бостанджии да питат кой е продал тия овце. А старейшините наши рекли: „Тия овце се продадоха в поповата къща, тогова питайте. Кой ги е продал и кой купил — той знае, ние не знаем.“ И ме повикаха там и ме предадоха на ония мъчители, бостанджиите, и троицата нас ни заведоха при бостанджи-баши в Сливен, а той тръгваше към Казанлък и ни предаде на уртачауша[5].

Вдигнаха се и тръгнаха по полето към Коритен — беше месец юли 23. Толкова времето беше жарко и жежко като огън, а нам ни вързаха ръцете назад и накараха да ходим пеш. Ходихме към два часа и от пек спряхме: че те бяха на коне, а ние пеши, как е възможно еднакво да вървим. Хаджи Влася като беше по-стар, падна на земята в несвяс. Уртачауш прати да питат бостанджи-баши, понеже беше наблизо след нас, да го питат да ни качат ли на конете ни, а той рекъл: „Няма ли топуз за биене, та да вървят. Като не могат да вървят, нека им отсече главите и да ги остави!“

---

[1] *Вж. поясненията на текста към стр. 51.*

[2] Филипополско — *Пловдивско. Вж. поясненията към текста на стр. 52*

[3] Адрианопол — *Одрин*

[4] курбан-байрам — *голям мюсюлмански религиозен празник със заколване на жертвен овен*

[5] уртачауш — *турски подофицер*

И като чухме това — сърце не ни остана, чудехме се какво да сторим: нaговорихме се и обещахме на тоя чауш 30 гроша, понеже турците с пари лесно склоняват, и като се поотдалечихме малко, качиха ни на конете ни и стигнахме до село Коритен и там се настаниха. И помина колкото един час време и ни заведоха при бостанджи-баши. И първо мене попита: „Кой продаде тия овце?“. И аз рекох: „Ислам ага, а хаджи Влася ги купи.“ „Ами колко овце продаде?“ А аз рекох: „Седемстотин.“ „Ами още не продаде ли?“ А аз рекох: „Не знам, само това зная.“ „Не знаеш ли, пезевенк!“ И тозчас заповяда да ме хвърлят по очи на земята и седнаха трима отгоре ми и почнаха да ме бият по босите нозе. Пази боже от бостанджийско биене немилостиво! Биеха ме и ми думаха: „Кажи колко овце продаде!“ И аз като не можех повече да търпя—пресече ми се сърцето от болки, рекох: „Пуснете ме да ви кажа“. И ме оставиха. „Кажи“ — рече. „Зная — рекох, — че касапбаши продаде на двоица джелепи още овце, ала колко овце и по колко ги продаде не знам.“ Тогава викна: „Скоро идете и обесете тогова пезевенка!“

Повлякоха ме бостанджиите да ме бесят. Аз се тегля от бостанджиите, те ме теглят навън, раздраха ми дрехите, забравих и биене, и болки. И тогава, някои аги, които бяха при него, се застъпиха и ме измолиха да не ме бесят.

И ни хвърлиха с железни вериги при другите затворници, които може да бяха до 25 души — турци, християни, цигани, ала повече арнаути, бегълци от войската, кога я разби московеца на Мачин. И хаджи Влася биха, ала по-малко. И всеки ден набиваха на колове от ония арнаути пред очите ни: и идваха бостанджите при нас и ни заплашваха, че и нас ще ни набият на колове.

И после се застъпиха за нас ония аги и ни измолиха и след пет дни, като дадохме глоба 1500 гроша, пусна ни, ама овчарите не пусна. И рече: „Кога ида в Адрианопол, тогава ще ги пусна.“ Ала докато да иде в Адрианопол, дойде му уволнение. И останаха тия овчари, наши съселяни, в затвора. Ами колко се намъчихме с техните жени. Премина един паша през село и тези жени се втурнаха да подават жалба против нас. Ами аз какво да правя, ето ти и ново зло, но като чух, побягнах в гората и стоях там два дни, докато си иде пашата.

И седяха ония овчари, там, в затвора, три месеца: полсе извади касапбаши ферман от везиря[1] и освободи овчарите, и овцете си взе от султана, от оная глоба половината си върна от уволнения бостанджи-баши, сиреч 750 гроша. Този бостанджи-баши беше от Карнобат Сербезоулу, на име Мехмет.

СВЕЩЕНИК В КАРНОБАТСКО

И като се свърши цялата тая работа, нея зима си останах в къщи. И не ми даваше владиката позволение да служа литургия и свещениците ме укоряваха всеки ден, и като ме предадоха старейшините без вина на бостанджибаши, след като толкова бях служил за всички селски работи: Колко пъти съм излизал на везирски диван[2] за помощ на селото. Двадесет години учих децата им на книжно учение и всяка неделя и всеки празник казвах поучение. И на толкова труд, що залягах, и на толкова добро, що им бях сторил и телесно, и душевно, най-после те ме предадоха на бостанджи-баши да ме убие. Та и на мен ми дотегна. И едно от това, друго от попско укорение, че ме хранят като слепец — от тая тегота станах и отидох в Ахиолска[3] епархия[4]. И той (владиката) ме прие с радост и ми даде енория[5] с двайсет села заедно с Карнобат. Знаех, че Сербезоулу е там, оня, който взе глобата от нас и пак я взеха от него обратно с ферман, но се осланях на правотата си, защото ония овце нито аз ги бях продал, нито аз ги бях купил, само дето се продадоха и купиха в моята къща. И като отидох там да попувам — радваха ми се християните много.

И от март до света Троица седях на мира. Тогава, на същия този ден, дойде ферман, че той пак става бостанджибаши. И тозчас той прати слугите си и ме хванаха и ме хвърли в страшен затвор. И държа ме четири дни. Нищо не ме мъчеше, защото през тия дни беше панаира в Карнобат и той имаше гостенин в дома си, един султан, затова не му беше възможно да ми стори някакво зло. Бяхме четворица на една къса верига, не можехме никак да полегнем, ами щом двоицата от нас полегнеха, то другите двама седяха. Идваха бостанджиите при мене и ме псуваха и ми думаха: „Който час си тръгне султанът, тозчас напреки на кол ще те набием. Да се научите как се взема от бостанджи-баши глоба назад.“ И не пущаха при нас да пристъпи нито един християнин.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 52.*

[2] диван — *съвет на големци*

[3] Ахиолска — *вместо Анхиалска, т.е. днешна Поморийска*

[4] епархия — *голяма църковна област, управлявана от владика*

[5] енория — *селищата, които се обслужват от един свещеник*

Гледах като вол кой час ще ме умъртвят. На петия ден си тръгна султанът и като излезе от портите му, тозчас идва бостанджията да ме пита: „Какво ти е името, право кажи!“. И аз му казах. Искаше да вземе илам[1] да ме убий. Като чуха това християните, стекоха се на молба и от града, и от селата. Като имаше панаир, та бяха там събрани. Мъжете паднаха на молба при един човек, негов близък, а жените отидоха при майка му. И майка му се помоли да ме хариже на нея, за да не оскърбява християните с моето убиване. И с голямо моление ме освободиха от оная люта смърт. И като се беше заклел да ме убий, същият ден наби на кол един урук[2] вместо мене, онзи убиец беше. А глобата, що я взеха обратно от него, все едно, той пак си я взе от мене.

После наскоро ми се случи друга беда от тая по-страшна и по-усилна. Имаше в моята енория едно село на име Шихлари. И там седеше султан[3] на име Ахмет Геряй и имаше за жена ханска дъщеря. Тоя султан залюбил да вземе за втора жена една християнска девойка от онова село, на един Юван чорбаджи, що се казваше Кованджиоулу. А оная ханската дъщеря не му давала позволение да си вземе втора жена. И така държа оная бедна девойка четири-пет години, нито я взема, нито ѝ дава позволение да се ожени.

И един ден ме извикаха в Карнобат да венчая една сватба. И попитах отгде е тая девойка. И те ми казаха, че е девойката, дето султанът искаше да я вземе за втора жена, ала ѝ даде позволение сега да се омъжи. Итака я довели тука. И аз повярвах и ги венчах. След три дни научих, че султанът гонил баща ѝ да го убий, а той избягал. И брат ѝ уловил и много го бил и го глобил. И аз тогава се убоях и изпаднах в голям смут. След това отидох в едно село, което се нарича Костен, само там има църква в целия Карнобатски кадилък[1] — да служа литургия в деня на светите апостоли Петър и Павел.

---

[1] илам — *присъда, съдебно решение*

[2] урук — *каракачанин*

[3] султан — *Вж. поясненията към текста на стр. 52.*

Дойде един човек на име Милош и ме извика по една бърза работа. И аз подир обеда ставам и тръгваме с този Милош по нашия път. Гледаме на едно място, малко от пътя далечко, мъже и жени жънат нива и двоица турци при тях седят на коне. Като минавахме по пътя, извикаха ни да отидем при тях. Като приближихме, Милош рече: „Султанът е.“ И аз се завтекох да му целуна скута. А той ме попита: „Ти ли си на тия села поп?“ И аз отговорих: „Аз съм, раб ваш.“ А той ми рече: „Ти ли венча Кованджиювата дъщеря в Карнобат?“ Отговорих: „Аз съм человек чуждинец, наскоро дойдох и не зная коя е Кованджиювата дъщеря.“ А той тозчас дигна пушката си и ме удари с тепеджика два пъти по плещите. После извади пищов отгоре ми, а аз като бях близо до него, хванах му пищова. А той викна на своя човек: „Бързо, дай въже да обеся тоя пезевенк!“

И оня отиде и взе от моя кон юларя[2], що беше на два ката и го хвърли на шията ми. И имаше там едно върбово дърво, и тозчас се покачи на върбата, и ме теглеше с юларя нагоре. Ала ръцете ми като не бяха вързани, аз държах юларя и теглех го надолу и се молех на султана да ме пощади. А той седеше на коня си и викна на Милош с голям гняв и рече: „Иди и подигни тоя пезевенк, бре!“ И Милош започна да му се моли заради мене. Ала като го удари с тепеджика на пушката през лицето, разкъса му челюстта. Тогава султанът обърна лице към върбата и вдигна пушката си към своя човек и му кресна: „Защо не теглиш въжето, бре? Сега те свалям от върбата!“

Той теглеше нагоре, ала и аз теглех надолу, защото ръцете ми не бяха вързани. И кога вдигна султанът очите си нагоре, Милош, моят другар, побегна и нямаше кой да ме подигне.

---

[1] кадилък — *съдебна област, район на един кадия*

[2] юлар — *водило на оглавник, поводи*

Тогава султанът рече на своя човек: „Слез долу, да идем на село и там да го обесим, да го видят всичките човеци." И ми подадоха в ръцете моя кон аз да го водя за юздата. А оня ме повлече с въжето през шията ми, а султанът идеше след мене и ме псуваше и ми думаше: „Кога аз тебе не убия, ами кого да убия? Да венчаеш, ти моята жена с гяурин!" И аз мълчах, защото се бях отписал от живеене. Ала като ме водеха през полето, беше трева и бурен до колене и не можех да ходя. Колко пъти падах, а той теглеше въжето, за малко щеше да ме придави. А султанът, като идеше след мене и ме псуваше, щракна пищова отзаде ми, но не ме улучи, или не се е прицелил в мене, защото беше пиян.

И като излязохме на пътя, рече на своя човек: „Стой!" И ние спряхме. Тогава си запрегна пушката срещу мене близо и рече ми: „Гяур! Сега бързо премини в нашата вяра, иначе ето тозчас ще си идеш от тоя свят!" А аз какво да сторя? От смъртен страх ми изсъхнаха устата и не можех да продумам. Само толкова му рекох: „Ефенди, хич вяра с пушка бива ли? Ами ще убиеш един поп, от света похвала ли ще получиш." И той дълго държа пушката срещу мене и мислеше. После ми рече: „Разделяш ли оная невеста от мъжа ѝ?" И аз отговорих: „Наистина, още щом ида в Карнобат и ги разделям." „Закълни се" — рече. И аз що да сторя. От смъртен страх се закълнах и рекох: „Ваалахибиалахи, разделям ги!" Тогава ми помогна и неговият човек и рече: „Ефенди, що трябва да ги разделя? Той нека да ги афореса, оная сама ще побегне от него." Тогава рече на своя човек: „Като е така, пусни го да си иде по своя си път."

И аз като възседнах коня си, за един четвърт стигнах до село Сигмен, що е оттам на два часа. И тамо набързо изпих три-четири чаши люта ракия. И като седнах, тогава ме обзе страх и започнах да треперя като от тресавица. А до един час довтаса там и Милош. И като ме видя, почуди се и се ужаси. И се хвана за израненото лице и рече: „Ах, отче мой, че жив ли си? Аз, рече като побегнах, много гледах отдалеч на върбата висиш ли обесен. И те нямаше. Ала като пукна пушката, рекох: ето, отиде си от тоя свят сиромах поп Стойко."

Ето такива неволи и смъртни страхове преминаха през моята глава. Ето така пострадах аз заради чужди вини.

И като изкарах там една година, отидох в Карабонар, седях и там една година, ала там мирно прекарах, и като си тръгнах от там, плачеха християните, че се разделям с тях, искаха да седя и втора година, но не ми бе възможно да остана, защото децата ми се вдигнаха от Котел и отидоха в Арбанаси да живеят; та трябваше да ида при тях.[1]

ВРАЧАНСКИ ЕПИСКОП

И се вдигнах и отидох в Арбанаси през март, на 13 и седях до юли без служба и в един манастир стоях близо два месеца.[2] И тогава дойде врачанският епископ кир Серафим болен и не след много дни се представи пред бога.

Изминаха няколко дни и аз отидох при търновския протосингел, кир Григорий, да го питам за някои работи на манастира, а той ми рече: „Ти остави манастира, че искаме да те правим врачански епископ." А аз се отказвах, щото не съм достоен за такъв чин. Едно, че съм на стари години, бях на 55, друго, чувал бях, че оная епархия е разнесена по много малки селца и иска голям труд[3], а той говореше: „Непременно тебе ще направим." И след тия приказки се минаха 16 дни и на самия ден Кръстовден, дойде у нас в къщи архидяконът кир Теодосия и рече ми: „Ето, отче, толкова дни има, откакто те каним за архиерей, а ти не искаш. А сега ме прати господин Митрополита (името му беше Матей), там са и четиримата му епископи, с целия съвет и всички те те намериха достоен за врачански епископ, ами гледай да дадеш отговора си, ще бъдеш ли, или няма да бъдеш, защото аз за това съм дошъл. Слушай, рече, отче, ние слугуваме по двадесет години, та не можем да се удостоим да вземем архиерейство, а други мито дават и молебници (ходатаи) пращат. А на тебе ти е дошло това дарение без слугуване, без мито и без молебници."[4] И аз като мислех какъв ответ да дам, почнаха децата ми да ми говорят: „Защо, отче, не искаш да се обещаеш като те молят, да имаме и ний баща архиерей." И аз по техните думи склоних и обещах. И архидяконът ми целуна ръка и си отиде. След това ме извикаха в митрополията, където бяха и епископите[1] и им целувах ръка, четвъртък беше. И ми рече митрополитът: „Да бъдеш готов за в неделя да те ръкоположим за архиерей."

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 52.*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 53.*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 53.*

[4] *Вж. поясненията към текста на стр. 53.*

Ала как се случи: ръкоположиха ме за свещеник в лето 1762, месец септември, на първия ден, в неделята. А за архиерей ме ръкоположиха в лето 1794, пак през месец септември, на 18 ден, в неделя. И с която одежда беше облечен тогавашният архиерей кир Гедеон в Котел, когато ме хиротониса за свещеник, в същата одежда сега мене ме облекоха като ме хиротонисаха за архиерей.

И като станах архиерей, в тоя ден голяма радост имаше в митрополията. И у нас в къщи имаше трапеза и голямо посрещане. После седях в Арбанаси три месеца[2], докато се приготвя и докато ми дойде фермана и повелението от Цариград. И се вдигнах да ида в епархията си през декември, на 14, ала беше лют студ и сняг, но намерението ми беше да пристигна в епископията си за Рождество Христово. И като стигнах в Плевен, почудиха се християните как съм дързнал да тръгна в такова време за Враца.

Ето, първата смутителна вест се започна.

И аз попитах какъв е този смут откъм Враца. А те ми рекоха, че Пазванджиоулу има крамола с Генч ага и с Хамамджиоулу, че ги е изгонил от Видин. А те събрали някаква войска от турци и арнаути да се бият с Пазванджията,[3] ала като не могат да идат във Видинския кадилък от пазвановата войска, отседнали по врачанските села. Ами как да тръгнем ний за Враца. Седях в Плевен три дни и на четвъртия станах и потеглих към Враца. Пратих напред хора селяни, ако има войска по селата, да ни пресрещнат и да ми кажат, да се върнем пак в Плевен. И така стигнахме до село Коинлари, що е на половината път до Враца. Ала посред нощ дойдоха хора и казаха, че са дошли в село Браница към 400 пазвански пандури, а селото е на един час близо до Коинлари. Ала ние като не знаем това име пандури[1], обзе ни един страх, чудехме се накъде да тръгнем. Пратих хора да ми наемат ясакчии[2], ала от студ и от страх никой не иска да тръгне. Обед стана, хората не идват, а мене ме е страх да не пристигнат пандурите да ни съблекат (ограбят). Ала едвам намерили един турчин. Вдигнахме се от това село и като приближихме до Враца, гледаме, голяма войска излиза от Враца и идва насреща ни. Ала не знаехме каква е тая войска, доде разберем колко страх изтеглихме. А то били врачани — отивали да гонят оная войска, че разсипала и оголила врачанските села.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 54.*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 54.*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 54.*

И дойдох в епископията си, ала и тя не е по-добра от затвор. Нека бъде! И ме приеха християните радостно и ходех по църквите в неделни дни и в празници и им казвах поучения на нашия български език. А ония християни, като не чували от друг епископ такова на наш език поучение, имаха ме за философ. Ходих по селата да събирам мирията — владичината, ала помощ милостиня, както що е обичай, много малко ми подаряваха, понеже през оная година имаше голям глад по цяла България. Двадесет пари беше една ока брашно. Обещаваха ми занапред ако подари бог изобилие, да ми помогнат.

Като свърших врачанския кадилък, през месец юни се вдигнах да ида в Плевен, да събирам и там. Като приближихме до Плевен, пратих хора да известят, че отиваме там. Посрещнаха ни някои попове и рекоха: „Деспоти[3], не е възможно да дойдеш сега в Плевен, защото вътре в града се бият Топузоулу и Налбантоулу за аянство,[4] кой да бъде аянин, и не излиза ни един християнин навън от дома си. Ние през нощта тайно излязохме." И като минавахме край Плевен, чухме да пукат пушки. И докато отминем, какъв страх изтеглихме.

И отидохме в Арбанаси. Ала като съм излязъл от епархията си с божия воля, това лято удари една чума и се запали цялата епархия и градовете, и селата, не остана чисто ни едно село, заради греховете ни. И от този страх смъртен стоях в Арбанаси четири месеца. Каквито пари бях събрал от Врачанския кадилък, похарчих ги.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 55.*

[2] ясакчия — *въоръжен съпроводител.*

[3] Деспоти! — *обръщение на гръцки език в смисъл на „Владико!"*

[4] *Вж. поясненията към текста на стр. 55.*

През месец октомври дойдоха плевенци да ме вземат и рекоха: „Има чума, ама повече по турците, а по християните малко пресекна.“ И аз отидох с тях в Плевен. Дойде един поп да ми целува ръка. Гледам го лицето му — огън запален. И като си тръгна да си ходи, чувам другия поп да му дума: „Защо целуна на деспоти ръка? Не се ли виждаш, че те е хванала чумата.“ И наистина беше така, понеже същата нощ той умря. На сутринта дойдоха да искат от мен попове да го погребат. „Ако не пратиш, рече, поповете, ще идем при агата и насила ще ги вземем да го погребат. Те досега всичките чумави погребаха, ами тоя поп защо да не го погребат.“ И аз що да сторя, пратих ги и го погребаха. А на сутринта дойдоха всички при мене. И аз видях вече, че се смесих с тях, намислих да служа литургия, да взема причастие, че каквото бог даде. И ходихме после в Плевен и по селата, светихме вода навсякъде и бог ме запази. И така поминахме през тия две години. И каквото събрах, едвам си платих владичината и лихвата. И разноските си покривах, но от дълговете нищо не можах да сваля.

В лето 1796 нападнаха пазвановите хайдути и напълниха всички села и градове.[1] Вече не можех да излеза никъде. Изпращах поповете да събират владичината, ала и половината не можаха да вземат. В тая година се вдигна срещу Пазваноулу Румелийският валия Мостафа паша с 40 хиляди войска. И държаха Видин много време обсаден и не можаха нищо да му сторят. И като си отиде Мостафа паша, пазвановите хайдути пак напълниха епархията ми цялата.

В лето 1796 смесиха се кърджалиите с пазвановите хора[2] и нападнаха Враца и я държаха обсадена осем дни и се биха, но не можаха да влезат вътре. А аз два дни по-напред нощем избягах, за да идем във Рахово и да преминем във Влашко. Откъсна се натоварен конят ми в оная нощ и изгубих над двеста гроша. И докато преминем Дунава, колко страх изтеглихме, бог знае!

И отидох в Арбанаси, поседях малко, додето се махнат кърджалиите от епархията и към есента пак отидох във Враца.

В лето 1798 пак се вдигна царската войска срещу Пазвантоулу[1] голямо множество, понеже беше завладял до Русчук и до Варна. Вдигна се капитан-паша[2] от Цариград с толкова войска и толкова топове и прочутия Караосманоулу от Анатолия, и други 24 паши, и всички аяни от Румелия. Казваха до триста хиляди войска се била събрала срещу Видин[3] и го държаха обсаден шест месеца и се биха, ала не можаха да му сторят нищо. Ами тогава аз къде не бягах! На една овчарска кошара стоях през януари месец, двадесет дни доде премине първата войска. Като се малко поосвободи пътя, през нощта тръгнах за Тетевен през гората. Вършините очите ми щяха да избодят. И седях там два месеца. И като се събра към Видин първата войска, вдигнах се от Тетевен да ида във Враца за Великден. И по пътя едни турци за малко да ме убият за чужда вина.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 55.*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 56.*

Тогава силяхтар[4] Хусеин паша на път за Видин изгори Габрово. И кърджалиите, които бяха с него, разграбиха Арбанаси. И нашият дом целият го разграбиха и не остана ни лъжица, ни паница, и каквото имах мои дрехи и книжа — всичко взеха, и целият дом разкопаха. А децата ми избягали в Котел, а оттам в Свищов отишли. И аз, като не ми бе възможно от войската да ходя по епархията си, отидох с търновския протосингел да събираме владичина в търновската епархия. И после отидох в Свищов и заварих децата оголели, седят на рогозина.[5] И аз пари нямам да им купя дрехи. Велика скръб!

През август месец отидох в епархията си и цялата войска беше край Видин да го превземат. И какъв ли страх не изтеглих докато ходих по селата да събирам владичина! Връщаха се и бягаха турци делии[6] от войската, ограбваха селата, и субашите обираха, а аз по селата ходех. Кога най-сетне Пазвантоулу разби царската войска по свети Димитър, аз бях по селата. Сипнаха се турците от Видин! От Видин по селата да бягат. И каква мъка и страх изпатих, додето да стигна веднаж до Враца. Какви планини, хълми и долове не обикаляхме. Поседях там някой ден и дойде вест, че срещу Враца идва Алю паша с петнайсет хиляди войска: през нощта дойдоха да търсят конаци. И аз, като чух, вдигнах се същата нощ в осем часа да бягам от Враца навън. Нощ тъмна, времето дъждовно, а планината стръмна висока, колко ли пъти падах, доде стигна до Черепишь манастир. И като стигнахме в манастира, никого не намерихме, калугерите побягнали, манастирят затворен. И не знаем къде са. Хеле един от поповете случи по пътя един селянин, който знаел, че бягат в една пещера и ни заведе при тях. И седях там при тях, в оная пещера, 24 дни. И набрах студ и се разболях и четири дни болен лежах тамо. После се затоплих и пооздравях малко. И се вдигнах да ида в друг манастир, що е в Софийска епархия, ала там планините високи, кон не може да се язди, а мене ме боляха нозете, не можех да ходя пеш. И изкачване и слизане два часа има, и доде да се изкача и да слеза, наистина със сълзи оплаках живота си. И там седях 15 дни. И получих писмо от Враца, че капитан паша убил Алю паша[1] при Рахово и войската му се пръснала и във Враца дошъл друг Юсуф паша да зимува там. И ми пишат, че епископията е свободна и „Юсуф паша е добър човек, че да си дойдеш на епископията“.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 56.*

[2] капитан-паша — *Софроний славянизира названието на чин в османската армия „капудан-паша“*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 57.*

[4] силяхтар — *звание на придворен сановник*

[5] *Вж. поясненията към текста на стр. 57.*

[6] делии — *турски войници, които ходят по селата да се изхранват с насилие*

Ала снегът беше дълбок, зимата люта, дотам е десет часа, а ние едвам за три дни стигнахме. И във Враца останах десетина дни мирно. После дойдоха във Враца десет байраци арнаути. И като нямаше празни къщи за конаци, напълниха епископията, към петнадесет души да живеят там, аз да ги храня, а одая само една. Имаше и друга, ала турците я бяха разсипали. Времето зимно, студ голям, че по-преди това не е било митрополия, ами църковен метох за калугери да нощуват.

И доде намеря сгода да избягам от тях, колко ли лъжи не положих. Ами в кой дом да ида, като са всички напълнени с турци. „Какъв човек си ти?“ Да река владика съм — не иде, ами рекох: „Доктор съм.“ А те ме питат за лекове и аз каквото можах, отговорих им.

После, като се мръкна, отидох при един християнин и той ме прие при челядта си, че нямаше друга къща празна никъде. А слугите ми останаха вън. Ще измрат от студ. Искам да се измъкна от Враца, ама пашовите арнаути пазят вратите и питат кой излиза и кой влиза в града. Ами какво да сторя. Пратих напред товара си с двоица тамошни турци, а аз си ових главата си със шал[1] и взех в ръка камшик и подбрах пред себе си сеизина[2] да приличам на пашов татарин[3], бързо излязох от градската порта. И не ме познаха какъв човек съм. И пак отидох в манастира Черепиш. А в митрополията ония арнаути задигнаха цялата постеля и съдините, и житото, ечемика и виното, всичко изядоха и продадоха. И в тоя манастир не можехме да останем. Вдигнах се да ида на друг, който е по-далеч от Враца. Отидохме късно вечерта в едно село, а то се разбягало и няма ни един човек, ни хляб, ни дърва, а студът лют, нощ дълга през декември, от студ щяхме да измрем. На сутринта тръгнахме рано, път няма, сняг дълбок, четири часа място едвам за два дни го минахме.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 57.*

Стигнахме в Карлуковския манастир. Там седях петшест дни и направихме Рождество Христово. И там почнаха да идват турци от войската, понеже като се върнаха от Видин, по всички градове наоколо имаше паши, а по селата пашовите хора ходеха главно да се хранят и да събличат селата. И не бе възможно да стоя и в този манастир и отидох пак в Тетевен и там седях 40 дни.

И дойдоха някои хора през месец февруари и казаха, че са си отишли капитанпашовите делии, що зимуваха две хиляди в Плевен. И аз се зарадвах и отидох в Плевен. Ала не ми дойде наум, че във Враца е Юсуф паша, а в Лом Гюрджи паша, а във Влашко срещу Лом силихтар Хюсеин паша, що са най-лошите золумджии. Ами ако минат през Плевен, накъде да бягам. Не бягах, че съм сторил нещо зло, ами името ми голямо — владика, а пашите — зулумджии, хванат ли ме, с десет кесии не е възможно да се откупя[4], а аз в себе си и сто гроша нямам.

Довтасахме в Плевен в събота на задушница. И седях спокоен до Сирни петък. Късно вечерта довтасаха делиите на Гюрджи паша, изпоразбиха портите. И до нашия конак стигнаха 12 делии с коне, а ние нямаме ни хляб, ни ечемик, ни плява, ни сено. Паднахме на молба, пари им дадохме и те отидоха в друга къща и казаха, че на сутринта идва Гюрджи паша с 4 хиляди войска. Ами аз къде да бягам. Вън от града не може нигде да се иде, а да седя в християнска къща не е възможно. Но побегнах и се скрих в един турски харем. като помислих, че ще седи той ден или два и ще си иде. Ала не би. Десет дни седя той. И като си отиде, същият ден дойде Хусеин паша с шест хиляди войска и не оставиха ни християнски, ни турски дом празен. Вдигна се кадънски писък, ама кой слуша. Дойдоха и в нашия конак, ала нямаше там място за конете, та не харесаха. И додето ходеха и обикаляха къщата, аз от страх избягах при самата кадъна. А тя, според техния обичай, си обръщаше лицето от мен да я не гледам. И тоз паша стоя 16 дни. И така останах аз в оня турски харем 28 дни. Велики пости бяха, а турчинът нямаше за ядене нищо, чаршията заключена, и всеки християнин имаше в къщата си турци, и кому да дойде наум да ми донесе нещо за ядене. И тамошните хора не са толкова праксани[1] да почитат владиката си. Да оставим ястие, ами много дни и без хляб бивах, че този турчин сиромах беше, повече кукурузен хляб ядяха. Но имаше малко зеле армея и друго нищо. А колко страх имах да не иде някой да ме изкаже, понеже много пари щяха да искат от мене, а аз като нямах, знаех, че ще ме убият. И като си отидоха ония, излязох аз от тоз харем и отидох в къщата на моя епитроп: и не се минаха три дни, из града се чу смущение голямо. И попитахме какво има. Рекоха: „Кърджалиите дошли накрай града и искат непременно да влезат в града." И гледаме кадъни и християнски жени, всяка носи със себе си каквото има ценно и плачат и бягат към турската укрепена махала.[2] На часа се вдигнаха епитропът и жена му, взеха малко вещи със себе си и побегнаха от дома си. Ами аз къде да побегна. Посъветваха ме някои хора да ида в един хан, що е ограден със здрава каменна стена, там има и много турци и няма да могат кърджалиите да го пленят. И аз отидох в този хан и седях там 16 дни, доде отминаха кърджалиите към Търново.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 58.*

[2] сеизин — *коняр*

[3] татарин — *пощальон, куриер*

[4] *Вж. поясненията към текста на стр. 58.*

Ето прифтаса и свети Лазар. Него ден се вдигнах от хана и отидох в божигробския метох[3] и мирно прекарахме страстната седмица и на самия Великден служих литургия и се радвахме. И на деветия час отидохме на вечерня както е обичаят. Като наченахме да се целуваме с „Христос възкресе“, чухме, че се разтърси града и се вдигна всеобщ вик и плачове и колкото хора имаше в църквата, всички хукнаха навън. Останах аз сам в църквата, облечен във владишката одежда. Чуваме, че навън е вик и плач, ала не знаем каква е тая голяма беда и не смеем да излезем и да надникнем навън, че църковната ограда беше слаба и отвсякъде се виждаше. И тозчас се изсипа отгоре ни градушка като орехи, но малко държа и премина.

---

[1] праксан — *развит, възпитан, научен*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 58.*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 58.*

Тогава дойде един свещеник в църквата и ми каза, че дошли пазвановите хайдути към две хиляди и строшили градските порти и вратите и кондисали в нашия метох и всичките ми вещи взели. Ами аз къде да ида. Замаях се. Тогава беше в града бегликчията кир Константин[1] с чофадар[2] и с пазачи и към 60 души с него овчари-търговци. Бяха дошли да събират овцете за беглика според обичая. И пратих тоя свещеник при него и дойдоха неговите хора и ме взеха от църквата и ме заведоха на неговия конак. И седях там 18 дни. И там имаше на конак от пазванските, пияни бяха и злочинствуваха и по тая причина той взе двама души от агата им, Гошаницали Халил, та седяха при нас там, с нас хляб ядяха. Дохождаха отвън и кърджалии. И аз седях между тях. Влашки калпак имах на главата си. Наричаха ме язаджи[3] Стоян.

Не можех ни да чета нещо, ни молитва да направя. Един ден ми рече Константин чорбаджи: „Ние, рече, ще идем в Търново, ама през Влашко, че не смеем от кърджалиите да идем направо.“ Ами аз наченах да мисля какво да правя. Да остана в Плевен между кърджалиите сам — не бива. Да ида във Враца — не смея. Да ида с тях на Влашко — какво да правя. Ще ми се да ида във Враца, ала не смея да взема турчин-ясакчия, да не каже някому. Ами взех един човек християнин от Константин чорбаджи и тръгнахме нощем. А нощ малка през месец май, четворица души през гората и полето напосоки и стигнахме до Искър река. А оная река без ладия никак не се минава. Насреща е село Коинлари, викаме, не се чува от речни шумове, човек не се показва никакъв, а вечер настана, дъжд заваля. Да гръмнем, не смеем — да няма в селото някакви пазванови хайдути. Какво да сторим. Замаяхме се. Хеле видяхме един говедар, разбра ни и отиде да каже в селото. И дойдоха хора с ладия. Ала и тая ладия смъртно корито си е, трима-четирима души взема, а конете трябва да преплуват. Ами додето накараме конете да преплуват, нели един кон побегна назад в гората, боже мой, какво да сторим. Притъмня. Ония коне минаха отсреща, тоя кон отиде в гората, ония ли да гледаме, този ли да хващаме. Ами тая смъртна река нощем в гъмното как да преминем, всичщи ще се издавим. Ала даде бог, та оня кон не отиде надалеко, развърна се и отиде при другите коне. И като минахме оная река, светна ни малко пред очите, понеже към Враца нямаше толкова страх от кърджалиите. И отидохме във Враца.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 59.*

[2] чофадар вм. чохадар — *звание на царски сановник, служител*

[3] язаджи — *писар*

И онова лято седях там до свети Димитър, не смеех да излизам от града никак. И на свети Димитър се вдигнах и отидох в Плевен и там седяха пазванските хайдути. И останах до свети Никола и събраха поповете владичината. После видях, че ония започват много да се трупат в Плевен, уплаших се да не ми сторят някакво зло и се вдигнах от Плевен в лето 1799, през декември месец, и отидох в Никопол да мина Дунава и да ида пак във Влашко.

Ала Дунавът като беше замръзнал и от двете страни, та не можеше да се минава. Затова останахме в Никопол шест дни. После чухме, че в Никопол идва Диавур имам[1] и се уплашихме, и много пари подадох, и ни пренесоха по Дунава. Ала с какъв страх! Проби се ледът и потъна един кон и се удави. А другите коне вързаха и по ледът на дъска ги привлякоха. И доде стигнем до Зимнич, от студ щяхме да умрем. Влашката земя гола. Не се познава ни път, ни място. Шест часа е, а едвам за три дни стигнахме.

В лето 1800 пак се повдигна царска войска срещу Пазванджията[2]. Муруз бей букурещки от Влашко, а пашите от Турско. Ама по каква причина да ви разкажа: „Имаше един султан в село Върбица. Та беше се прославил, понеже победи немците (австрийците) при Гюргево. И от това се възгордя и не искаше да се покорява на везиря, когато оня беше с турската войска в Шумен. А везирят заповяда да му разсипят палатите. И той като отивал за Върбица, събрал войска турци и християни и отишъл във Видин и не знам какво са си казали с Пазванджията, ала излезе мълва, че са се наговорили с Пазванджията султанът да стане цар, а Пазванджията везир.[1] За това ли, за друго ли, пак се вдигна войска срещу Видин.

---

[1] Диавур имам — *прозвище на един от предводителите на кърджалиите*

[2] *Вж. поясненията към текста на стр. 59.*

И аз какво да сторя. Харачлък не ми остана. Владичината искат от мене. Да ида зло, да не ида пак зло. Първо трябваше да взема заповед от видинския паша и тогава да събирам владичина. А аз сам без митрополита (Търновския) и без епископите не е възможно да взема заповедта.

Имаше един калугер на име Калиник във Влашко, игумен на манастира Маркуца, ала беше опак човек, никому не преклоняваше глава и най-вече на угровлахийския митрополит. И онзи по една присъда го бе затворил в затвора. И той, според опакия си нрав, какво сторил — пратил човек във Видин и обещал на Пазванджията четиридесет кесии пари ако го направи владика на Видин. А Пазванджията си имал гняв към видинския владика и го ненавиждаше по някаква си причина. Оня калугер Калиник, като знаел за всичко това, отишъл във Видин с някаква измама и Пазванджията изпъди оня владика и му взе всичко, що имаше, и прати тогова Калиника в митрополията да седи на владишкото място, доде му донесе позволение от патриарха да го направи видински владика.

И аз, като имах приятелство от старо време с тогова Калиника, пратих писмо до него с молба, като има благоволението на Пазванджията, да ми извади от пашата или от кехаята[2] му едно тескере-писмо да ида да си събирам владичината. И той ми пише: „Иди си във Враца и прати човек да ти проводя тескерето." И аз не знаех за притворството му, но се вдигнах и отидох във Враца. И мина се някой ден доде да пратя аз моя човек във Видин, той прати пазванското тескере за мене с мубашир[3] — да ме вземе да ида във Видин.

---

[1] *Вж. поясненията на текста към стр. 59.*

[2] кехая — *надзирател*

[3] мубашир — *надзирател, доверено лице*

ВЪВ ВИДИН

И отидох във Видин, два-три месеца служих по църквите, така ми и пишеше в пашовото тескере, че трябвам на християните за малко време да им послужа и пак да се върна в епархията си. Кога начената аз да искам позволение (да се върна), дойде при мене пашов човек и рече ми: „Докле не стане тоя Калиник владика, тебе нийде няма да те пуснат."

Ами какво да сторя аз, сиромах, зле се вързах. И седях във Видин три години.

Ами що изпатих от този калугер Калиник! Седях при него като някой последен слуга. За човек никак не искаше да ме знае, камо ли за архиерей. Беше едно с турците, с пазванските хайдути и не смеех никакви думи да продумам. Не пущаше ме никъде да се разходя, само в църква и то с някой свещеник. И да ме пущаше, нозете ме боляха и не можех да ходя. В църква все с каруца ходех.

И обсадата държа две години и половина[1]. Какъв страх изтеглих и каква скръб и грижа имах! И започна пак трета обсада на Видин, ала от далеко седяха. В Плевен седеше Пляса паша с 16 хиляди арнаути. А на Белковица седеше Гюрджи паша с толкова много войска. А от влашката земя Муруз бей с Ибраил назари и Аидин паша със толкова много войска. А Пазванджията имаше при себе си кърджалии, които бяха три бюлюка[2]: Манаф Ибрахим със две хиляди кърджалии — той разби Пляса паша и му взе всичко, що имаше и пренесе всичко във Видин, а Пляса побегна където му очи видят. И доведоха от войската му във Видин до хиляда души и им даде Пазванджията по един хляб и ги изпъди. А другият кърджалия филибелията Кара Мустафа, той нощем бастиса[3] Гюрджи паша и му взе всичко и го пренесоха във Видин. А другият бюлюк-баши беше Гушаницали Халил. Още много такива хайдути пазванджийски стояха здраво против царската войска и не им дадоха да се доближат до Видин. И най-после с Пазванско позволение минаха кърджалиите във Влашко и изгориха Крайова и селата и много хора избиха. Тогава побегнаха от страх кърджалийски бей Михал Вода в Брашов, митрополитът угровлахийски и всички боляри и епископи влашки.

---

[1] *Вж. поясненията към текста на стр. 60.*

[2] кърджалии три бюлюка — *три отряда кърджалии*

[3] бастиса — *нападна ненадейно*

И така сториха мир с Пазванджията. И тогава прати Пазванджията тогова Калиника в Букурещ с петдесет турци при Епсиланти бей[1] в Букурещ. И го хиротонисаха за видински владика с бейско позволение. И като дойде във Видин тогава и аз след един месец поисках позволение да си ида в епархията подир три години. Ала кърджалиите бяха по епархията ми, та не ми беше възможно да ида там. И намислих да отида в Крайова да поседа там, че ми беше много дотегнало от тоя Видин и гледах час по-скоро да се куртолисам[2] от там.

ВЪВ ВЛАШКО

И седях в Крайова към 20 дни и много почит ми показа каймакаминът що беше — Костаки Караджа. И като стоях в Крайова, един ден дойде вест, че идват кърджалиите в Крайова. Същата нощ побегнаха каймакаминът от Крайова и болярите, и търговците, и калугерите, и поповете. Останах аз сам в митрополията. И аз исках да побегна, ала кола не можах да намеря, та какъв страх изтеглих и там! Но не пристигнаха. После се развърнаха всички и си дойдоха по домовете.

И аз като видях, че кърджалиите не се махат от епархията ми, вдигнах се от Крайова и отидох в Букурещ при децата, що учеха там четене епистимия[3] в Бейската академия[4].

И отидох и се поклоних на светия митрополит угровлахийски, името му беше Доситей, човек стар на години, учен и с мъдрост надарен. Той ме прие любезно и ме заведе при бея, който беше Константин войвода Ипсиланти[5], и при някои боляри и им разказа как съм седял във Видин три години, и нуждите, и скръбта, дето ги толкова претеглих. И ме покани в митрополията и ми даде келия да седя там при него и всеки ден на трапезата му да бъда. И аз му разказах цялата моя неволя: какво ме изгабосаха[1] отначало и ми натовариха епархията скъпо за петдесет и пет кесии; и четири години не съм ходил в епархията си, и не съм взел и една пара, нито съм внесъл владичината, нито лихвите за тия пари, та са станали дълг повече от 80 кесии. Епархията се разсипа, села не останаха. Изгориха ги кърджалиите и пазванските хайдути. Хората се разбягаха по Влашко и по други земи. А синодът[2] не вярва и иска по старому всичко напълно. И не е възможно да излеза наглава с тая епархия и с тоя дълг.

---

[1] Влашкият владетел Константин Ипсиланти

[2] куртолисам — *да се избавя*

[3] епистимия — *наука*

[4] *Вж. поясненията към текста на стр. 60.*

[5] *Вж. поясненията към текста на стр. 60.*

А той ме съжали и се помоли на бея да ми извади от синода паретис, сиреч оставка и да бъда освободен от тая епархия. И беят, бог да му даде дълголетие! го послуша и прати до синода и ми донесе писмо за освобождаване. И се освободих от тия страхове и от тия повседневни неволи.

Имам обаче една скръб и се боя от бога, да не ме съди бог, като поех онова паство на раменете си, а го оставих. Но пак на бога всемилостивия се надявам, понеже не го оставих за свое почиване, а от голяма неволя и от тежкия дълг, що ми натовариха и дето не вярват, че се е разсипал светът, а най-много оная страна, що е близо до Видин, това живелище варварско и хайдутско.

Затова се и трудя аз сега, денем и нощем, да напиша няколко книги на нашия български език[3], та като не ми бе възможно да им проповядвам устно и от мене, грешния, да чуят някое полезно поучение, то тия да прочетат написаното от мен и да намерят полза и бога да молят за мене, недостойния, невежеството ми да поправи и с опрощение да сподоби оногова, който се труди. Да получим и ние място от дясно в деня на страшния съд. Амин.

Това ние усърдно и вам желаем. И вие бъдете благосклонни към потрудилия се. И здравейте!

---

[1] изгабосаха — *измамиха, изиграха*

[2] синод — *висше църковно управително тяло*

[3] *Вж. поясненията към текста на стр. 61.*

ПОЯСНЕНИЯ КЪМ ТЕКСТА

Когато Софроний е писал своята автобиография — текстът е бил за читателите разбираем, увлекателен, жив.

Тук сме го разделили на глави, с условни заглавия, за да се чете по-лесно.

Понеже не познаваме тогавашния живот, някои изрази днес са ни трудни за разбиране. За да вникнем в тях, ще бъдат дадени пояснения върху най-главните пасажи.

Стр. 19 (¹) — „. . . и ми сложили първото мое име Стойко . . .“ — *на 55 години, след като умира жена му, свещеник Стойко Владиславов се покалугерява, а после бива избран и за Врачански епископ, което според църковните обичаи е водело и до промяна на името му. При всяка нова степен в духовническите рангове се давало и ново име, като се спазвало обикновено то да започва с първата буква на рожденото име: СТОЙКО, като монах СЕРАФИМ и като епископ СОФРОНИЙ. Така че писателят Софроний Врачански е носел три имена и затова отбелязва, че Стойко е първото.*

Стр. 19 (²) — „. . . понеже в България няма философско учение на славянски език“ — *под философско учение тогава се е разбирало вероучение и обучаване за служене в църковния обряд.*

Стр. 19 (⁵) — „. . . в лето . . .“ — *старобългарска форма за отбелязване на годината, според старобългарската дума „ЛѢТО“=година.*

Стр. 20 (⁶) — „...тозчас ме хванаха да ми търсят хартия за харача“ — *данъкът харач, който се е плащал всяка година, се е вземал от всички мъже-немюсулмани в Османската империя от 15 до 75 години. Това бил, според мюсюлманското законодателство, откуп за правото да „носиш глава на раменете си“, т. е. да не бъдеш убит.*

Стр. 22 (¹) — „...защото друг подаде 150 гроша и него ще хиротониса“... *По време на османското владичество българските църкви са били под върховната власт на фанариотската Цариградска патриаршия, която е злоупотребявала с властта си и я използувала единствено за обогатяване чрез всяческо ограбване на българското население. Свещеническите длъжности са се раздавали не според образованието и способностите на кандидата, а според размера на подкупа, който се давал на владиката. Така получавали длъжности и неграмотни хора.*

В разказания от Софроний случай се вижда, че икономът е целял да накара котленските първенци да повишат подкупа.

Стр. 23 (¹) — „В лето 1768-мо начена се войната на турчина с московеца...“ *Това е първата руско-турска война през владичеството на Екатерина II. Води се и върху територии на Северна България. Започва през септември 1768 год. и завършва с победа на русите — с прочутия Кючук-Кайнарджийски мир през 1774.*

Стр. 23 (⁵) — „...тескерета да издавам за конаци“ — *преминаващите през Котел войски е трябвало да бъдат разквартирувани по къщите на българите — за пренощуване и за прехрана. Поп Стойко е пишел документите за настаняване.*

Стр. 23 (⁷) — „Най-сетне премина прославеният Джезаерли Хасан паша“ — *Хасан паша е виден османски военачалник, наречен Джезаерли, т. е. Алжирец, понеже е бил на служба в Алжир. През 1770 година, в Чисменската битка, под негово командуване била отблъсната руската флота* *от остров Лемнос, за което бил награден с титлата „гази“=победител и бил назначен за капудан-паша, върховен командуващ военната флота на Турция.*

Стр. 24 (2) — „В лето 1775-то московецът победи турците и премина Дунава . . .“ *Софроний тук е сбъркал годината. Преминаването на Дунава от руските войски е още през 1773 г., когато фелдмаршал Румянцев завладява Русе. А на 9 юни 1774 г. под командуването на генерал Суворов русите разгромяват при село Кузлуджа (днешно Суворово) 40-хилядната османска войска и обсаждат Шумен.*

Стр. 24 (6) — „Колко страх избрахме да не ни опленят онези, дето бягат...“ — *разгромените османски войски се връщали по домовете си безредно, като гледали да отнесат колкото се може повече плячка от мирното население, заедно с взети роби. Това е било обикновената им практика. За нея четем и в спомените на Хаджи Никола Атанасов, словослагател на Петко Славейков в Цариград: „Според предание от бабите ни, баба Мира, майка на майка ми Стоянка, която често ми приказваше, че нейните родители са преселени от тракийските места називаеми Факия, то било в лето 1756 . . . Те запомнили преданието, че през 1756 год. е имало война между Русия и Турция и след войната тогавашните ТЮЛЕМБЕЦИ (понеже не е имало още редовна войска), като се вращали назад към Цариград, за да не се вращат празни, подбрали прародителите ни за роби, които да им носят плячката. Тези тюлембеци където минавали, ужас било и най-сетне като наближили Цариград, земали си плячката и си заминали през морето в Азия, а прародителите ни оставили около селата цариградски.“*

Стр. 24 (7) — „. . . И постигнаха мир. И си отидоха московците и оставиха и Турската̂ земя и Влашката.“ *Мирът е подписан на 10 юли 1774 год. Победата на русите във войната създала надежда у българското население, че османците ще бъдат прогонени от българските земи. Затова и не могли да приемат, че след един победен* *мир като Кючук-Кайнарджийския, те отново остават роби. С изтеглянето на руските войски се изселва в Русия и многочислено българско население. Всъщност в условията за мир се предвиждали някои важни за балканските народи придобивки: Влашко и Молдова ставали автономни княжества под протектората на Русия. Русия получила право на покровителство на християнските народи в Османската империя. Но поради феодалната анархия по българските земи не е могло да се почувствува каквото и да е покровителство над българското население.*

Стр. 24 (8) — „И после отидох в Света гора и седях там шест месеца.“ *Софроний посещава Света гора, за да повиши образованието си и да задълбочи знанията си в светогорските библиотеки, богати със славянски ръкописи и с нови печатни славянски книги. Интерес към книжовните занимания в светогорските манастири е създал у него най-вече Паисий Хилендарски, който посещава през януари 1765 г. Котел, когато Софроний прави препис от „История славянобългарска“. В светогорските славянски манастири Софроний се подготвя за проповедническата си дейност. Навярно и за бъдещата си преводаческа работа — от гръцки на говорим български език. Там е усъвършенствувал и педагогическата си подготовка, защото след завръщането си в Котел той се налага като търсен учител.*

Стр. 25 (1) — „. . . по гръцки обичай да глобявам хората — заради родство, заради други неща . . .“ — *фанариотите налагали тежки глоби на българското население, които отивали за личното обогатяване на духовниците. Най-честият способ е бил венчани млади хора да ги обявят за роднини, поради което уж са пристъпили църковните закони. По църковния ред е трябвало да ги разведат и като смекчена мярка — само са ги глобявали. В толкова малки села е било естествено хората да са в някакво роднинство, което се е използувало от алчните духовници. Софроний има съзнание за несправедливостта на това деяние и дълго не може да си го прости.*

Стр. 26 (2) — „Прати ми бог наказание заради безумната ми лудост...“ *Още когато става помощник на владишкия иконом против съселяните си, поп Стойко Владиславов изпитва дълбоко чувство за вина и не може да се помири. И болестта му е точно от собственото му вътрешно угризение, а той смята, че му е изпратена от небето.*

Стр. 26 (3) — „Подир това турчинът започна война и с московеца, и с немеца.“ *Това е войната на Османската империя с Русия и с Австрия от 1787 до 1791, която също завършва с поражение на османците. Мирът с Австрия бива сключен в Свищов през август 1791, а с Русия в Яш — през декември 1791. Според Яшкия мир Русия присъединявала към територията си целия Крим и земите на Южните степи до Днестър.*

Стр. 26 (4) — „А синът ми... тръгна с турската войска и стана писар на касапбаши.“ *Софроний изпитва неудобство, че синът му е отишъл на турска служба, и го извинява с търговските му несполуки. Наистина Иван, синът на Стойко Владиславов, прави кариера на турска служба и насетне неговите синове, особено Стефанаки бей Богориди, получават високи постове в османската държавна власт.*

Стр. 26 (5) — „...но митрополитът не ми даваше, защото имаше да взема от сина ми 84 гроша от лихва...“ *Преславският владика се е занимавал с лихварство и наказва поп Стойко не за неизпълнен свещенически дълг, а за неизплатена лихва.*

Стр. 27 (1) — „Такива укори и срам изтърпях шест години.“ *Лишен от правото да свещенодействува, поп Стойко Владиславов е бил тежко унизен пред съселяните си и пред останалите свещеници — негови ученици. Но в тези години той не бездействува. През 1768 г. преписва един Часослов и красиво подвързва ръкописната книга. През 1769 подвързва богослужебна книга триод, чийто ръкопис* *е от XVI в. През 1770 г. подвързва печатна богослужебна книга Часослов и др. Прави и втори препис на „История славянобългарска“ през 1781 година — с употреба на много говорими форми, което кара да се предполага, че този препис е бил използуван като учебник за учениците му.*

Стр. 27 (²) — „. . . касапбаши изпрати моя син с един свой човек да събират овце във Филипополско. . .“ *Касапбаши е бил главният доставчик на месо за войската, която длъжност се е получавала с ферман от султана и е носела голяма власт. Събирането на овцете от християнското население е било като военен налог. Но касапбаши е скрил 700 отбрани овни, т. е. една четвърт от всички събрани, и после незаконно ги продал за собствено обогатяване. Това донася и толкова беди на Софроний като свидетел, а бил е подозрян и като съучастник в тази незаконна сделка.*

Стр. 29 (¹) — „. . . после извади касапбаши ферман от везиря. . .“ *Този разказ много убедително разкрива беззаконието в Османската империя, обхванало всичките ѝ звена — от най-висшите до най-низшите. Престъпният касапбаши се оневинява чрез един ферман, а пострадват единствено попадналите в играта му невинни българи.*

Стр. 30 (³) — „И там седеше султан на име Ахмет Геряй.“ *Софроний титулува като султани богатите феодали, потомци на Кримските ханове, преселени в България, които са били покровителствувани и облагодетелствувани от Високата порта с имот и неограничена власт над населението. А за истинския султан на Османската империя възрожденският писател употребява народното име „цар“.*

Стр. 33 (¹) — „Защото децата ми се вдигнаха от Котел и отидоха в Арбанаси да живеят. . .“ *Знае се, че поп Стойко Владиславов е имал две деца: син Иван, оженен за Ана (Гана) Атанасова, и дъщеря Мария, омъжена за котленеца Цонко Петров. Синът му Иван се издига като търго-*

вец на турска служба. Навярно воден от търговските си интереси, той се преселва в Арбанаси — селище близко до Търново, ползувало се с покровителството на турските султани, поради което става център на богатите албанци, гърци и румънци, а също и на висшето гръцко духовенство в България. В него живеели най-знатните търговци, които водели търговия по цялата Османска империя. Домовете им били яки и красиви. В онова време в Арбанаси имало шест църкви и един манастир. Иван, синът на поп Стойко, имал дом близо до черквата „Арахангели Михаил и Гавриил".

Стр. 33 (²) — „...и в един манастир стоях близо два месеца..." *Запазен е протоколът на Търновската митрополия, от който научаваме, че монашеското име на Софроний е било иеромонах Серафим. Съществуват спорове между историците в кой манастир е живял иеромонах Серафим от март до май 1794 г. От разказа в „Житие и страдания..." се вижда, че той е бил избран и за игумен на манастира, щом се е грижел за делата му и е ходил за уреждането им в Търново. В поменика на Къпиновския манастир, когато се изброяват игумените на манастира, на деветото място е вписано: „Софроние иеромонах котленин, който се престави епископ Врачански."*

Стр. 33 (³) — „...оная епархия е разнесена по много малки селца и иска голям труд." *Врачанската епископия е обхващала Врачанска и Плевенска област — наистина обширна и трудна за обхващане епархия, още повече че в задължението на владиката освен организирането на църковния живот е влизало и събирането на църковните данъци от населението: „мирия" или „владичина", както ги е наричал народът.*

Стр. 33 (⁴) — „...а на тебе това дарение ти е дошло без слугуване, без мито и без молебници." *Толкова очевидно е било настояването на архидякона Теодосий, че наистина е чудно как Софроний не се е усъмнил, че искат да го измамят. В края на житието си той пише, че са го „изга-*

босали", т. е. измамили, като му гласували скъпа владичина и като са го изпратили в Северозападна България, известна вече с размирието на Осман Пазвантоглу. Така ще си обясним как гръцките епископи са дали епископска катедра на български духовник и защо „тоя ден голяма радост в митрополията" е имало.

Стр. 34 (¹) — „...след това ме извикаха в митрополията, където бяха и епископите..." — *от протокола за избора на Софроний за врачански епископ научаваме, че това е станало в Арбанаси: „Ние, епископите, които се намираме под светата Търновска митрополия, по покана и разрешение на високопреосвещения и богоизбран светотърновски митрополит и екзарх на цяла България, почитаемия ни кириарх и владика г.г. Матей, като се събрахме в светия и пречисти храм на господа нашего Исуса Христа, който се намира в Арбанаси и пристъпихме към изнамиране на достойно и подходящо лице, което да заеме архиерейското покровителство и епископски жезъл, най-напред поставихме в списъка преподобния иеромонах г. Серафим..." Подписите са на Антим Ловешки, Кирил Червенски, Неофит Преславски и Неофит Ловешки.*

Стр. 34 (²) — „После седях в Арбанаси три месеца, докато се приготвя." *Приготовленията на Софроний за епископство са били да си подготви текстове на говорим български език и на църковнославянски за богослужение, извършвано дотогава от владиците само на гръцки. В наследството на Софроний Врачански се намира и един ръкописен служебник, който сам той си е приготвил за епископските служби, като е подбирал текстовете по руски печатни служебници. Сега за високия си сан, владика, Софроний е показал най-голямото си изкуство: ръкописът на служебника е красив и ясен, страниците са украсени с винетки и чудни плетеници от букви в заглавията.*

Стр. 34 (³) — „...А те събрали някаква войска от турци и арнаути да се бият с Пазванджията." *Пазванджията е известният непокорен на Портата видински владетел*

Осман Пазвантоглу (1758—1807). Той има бурна биография. Син е на яничарски началник във Видин, убит при опит за бунт. Осман Пазвантоглу се спасява в бягство. Но наскоро успява да спечели благоволението на Портата и от 1792 година е поставен от султан Селим III за началник на яничарските войски във Видин. Само за две години той успява да обедини около себе си недоволните от султана яничари и започва да действува от 1794 година като независим владетел на Видинския край.Първоначално неговият бунт намерил съчувствие и всред българското население поради демагогските му обещания за намаляване на данъците и за равенство в правата на християните и на османците. А Генч ага и Хамамджиоглу са враговете на убития му баща. С тях започва и първите си битки.

Стр. 35 (1) — „Ала ние като не знаем това име пандури, обзе ни един страх..." *Пандурите са стражи. Името им е било непозчато в Източна България, където е живеел Софроний, защото за първи път то е възникнало наскоро в Унгария и оттам е възприето във Видин. Пандурите на Пазвантоглу са изпълнявали ролята на гранична войска. Пандури са можели да бъдат и въоръжени християни. По време на голямото гръцко и общобалканско въстание през 1821 година, известно с името Завера, българите, албанците и румънците — участници във въстанието — са носели също името пандури.*

Стр. 35 (4) — „...в града се бият Топузоолу и Налбантоулу за аянство". *Аяните са били управители на административна област. Пълното разложение в държавния и военен апарат се проявява и в нескрита, въоръжена борба за административна власт, която е носела големи материални облаги. Така че непокорството на Пазвантоглу е само една от проявите на голямата феодална анархия, която настъпва в Османската империя след двете ѝ несполучливи войни с Русия.*

Стр. 36 (1) — „В лето 1796 нападнаха пазвановите хайдути и напълниха всички села и градове..." *За този период в* *своята историческа монография **„Кърджалийско време“** (С., 1977, стр. 143) **Вера Мутафчиева** пише: „След 1796 г. кърджалийството, а и феодалната анархия изобщо достигнали най-високия си връх, за да се задържат с години там.“*

Стр. 36 ([2]) — „В лето 1796 смесиха се кърджалиите с пазвановите хора...“ *Кърджалии е общото название на въстаналите или по-точно отказалите се от подчинение на централната власт османци. Към тях скоро се присъединяват и недоволници от поробеното население. Кърджалиите започват като огромни въоръжени маси, без политическа платформа и цел, устремени към оплячкосване на мирното производително население, към разрушения и убийства. В официални турски документи кърджалиите се наричат „даали“ — горски (разбойници). След 1797 година кърджалиите се обединяват в големи походи срещу османската централна власт. Но във всичките им прояви — и стихийни, и планомерни — те стават страшен бич за българските земи, поради което постепенно биват напуснати от присъединилите се към тях българи. От кърджалиите са ограбени, разрушени или изцяло опожарени най-цветущите през XVIII век български градове и села. Ликвидиран бил значителният стопански разцвет на българските земи и замогването на българското производително население от средата на XVIII век. В борбата срещу кърджалиите българите взели най-смело и организирано участие и допринесли най-резултатно за ликвидирането на това явление по българските земи. По-късно Г. С. Раковски с основание пише: „Най-голям отпор срещу кърджалиите са дали българите и кърджалийското разорение (т. е. разгромяване) може да се каже е нанесено от българите.“*

По време на анархията кърджалиите най-често се съюзявали с отцепниците. Но има и случаи, когато биват използувани от султанските наказателни походи като наемници.

Стр. 37 ([1]) — „В лето 1798 пак се вдигна царска войска срещу Пазвантоулу.“

На този поход Вера Мутафчиева в споменатата книга посвещава глава 4, стр. 143—187.

Стр. 37 (³) — „. . . Казваха до триста хиляди войска се била събрала срещу Видин“ — *историците намират, че народната мълва е преувеличила тройно числото на изпратената срещу Пазвантоглу войска. По документалните свидетелства се изчисляват около 100 хиляди души. Важното е обаче, че срещу отцепника са били съсредоточени от всички краища на империята всички родове войски: пехота, артилерия, моряци. Освен това били привлечени доброволци-османци и кърджалии.*

Стр. 37 (⁵) — „И после отидох в Свищов и заварих децата оголели, седят на рогозина.“ *Под децата Софроний разбира внуците си. В Свищов той намира сина си Иван заедно с жена му и двамата им сина Стойко (по-сетне в гръцкото училище наречен Стефанаки) и Атанас. След тези премеждия Софрониевите внуци били изпратени да се учат в Букурещ и след завършване на образованието си стават видни личности: Стефанаки — известният турски сановник княз Стефанаки бей Богориди, а Атанас Богориди — книжовник на гръцки език, преподавател в Бейската академия в Букурещ и автор на статии по поетика и антична литература.*

Стр. 38 (¹) — „И получих писмо от Враца, че капитан паша убил Алю паша. . .“ *Главнокомандуващият войските Хюсеин капудан паша бил в прикрит конфликт с Ало паша, бейлербей на Анадола, който след свалянето на Румелийския бейлербей Мустафа паша бил поставен от султана на 28 юли и за бейлербей на Румелия. Това разпалило още повече конфликт между двамата най-големи властници. В навечерието на Димитровден двете обсаждащи Видин армии: на Хюсеин капудан паша и на Ало паша, не се разпознали в тъмното и завързали помежду си ожесточен бой, който ги ослабил така, че внезапното нападение на Осман Пазвантоглу само с 800 конници излязло победоносно. За да оправдае поражението си и да се освободи от Ало паша, главнокомандуващият*

Хюсеин капудан паша го обвинил в измяна, издействувал тайно ферман за убийството му и със собствените си ръце го застрелял в своята квартира. Главата му изпратил в Цариград.

Стр. 39 (¹) — „...а аз си ових главата и със шал...“ — *В Османската империя имало голямо значение на каква шапка имаш право — според положението си в обществото. Така например с ферман бива забранено на българите да носят високи калпаци, което противоречело на робското им положение — рая. Като си овива главата с шал, Софроний заблуждава, че е мюсюлманин. И в други свои премеждия Софроний използува тая хитрост — слага влашки калпак, когато иска да го мислят за писар, друг път зелена шапка и пр. Всъщност той е трябвало да носи духовническа калимявка.*

Стр. 39 (⁴) — „...с десет кесии не е възможно да се откупя...“ — *десет кесии се равнявали на 5000 гроша — сума, за която по онова време са се купували 2 хиляди овце.*

Стр. 40 (²) — „...и бягат към турската укрепена махала...“ *Турската махала в Плевен е била оградена с високи каменни стени. В защитата си от кърджалийско нападение турското население се е съюзявало с българското за обща отбрана. Така само е могла да бъде организирана успешно отбраната на Враца, Плевен и други градове. Срещу кърджалиите са се сражавали заедно османци и християни, въоръжавани от градската власт, въпреки вековечната забрана, че християни не могат да носят оръжие. Тези отбранителни операции станали първата военна школа за поробеното население.*

Стр. 40 (³) — „...и отидох в божигробския метох...“ *В големите градове през XVIII век се създават метоси — къщи на Божигробските манастири, т. е. на манастирите в Иерусалим, на Светогорските и на някои български — като Рилския манастир. В тези метоси постоянно е живеел изпратен от манастира духовник, който е събирал помощи* *от населението за манастира си, а от своя страна му е помагал с църковно служене или като учител. Метосите са станали центрове за разпространение на нови духовни и книжовни явления на Балканите през XVIII век.*

Стр. 41 (¹) — „...бегликчията кир Константин...“ *Бегликчиите са били богати християни, които са откупвали от Портата правото да събират от населението ежегодния налог от овце и кози. Те са били защитени от султанско покровителство, имали са въоръжена охрана и са били придружавани от голям брой овчари.*

Стр. 42 (²) — „В лето 1800 пак се повдигна царска войска срещу Пазванджията...“ *След несполучливите си опити да го разгроми Портата отново приема помирителна политика с Пазвантоглу. През 1799 г. той бива амнистиран и му се дава чин паша на Видин в най-високата степен — с „три конски опашки“. Но през 1800 година се създава съюз между Пазвантоглу и непокорния Джингис Герай, което изплашило султан Селим III и той изпраща нов поход срещу Видин.*

Стр. 43 (¹) — „...ала излезе мълва, че са се наговорили с Пазванджията, султанът да стане цар, а Пазванджията везир...“ *Софроний нарича султан непокорния Джингис Герай, потомък на кримските ханове. В края на XVIII век, поради неограничената си власт, те са едни от най-непримиримите размирници. Историците не вярваха на мълвата, разказана от Софроний, убедени, че амбицията на Осман Пазвантоглу е била лично той да стане султан. Но изследванията на тогавашната епоха сочат, че между рода на Османовци (султаните на Османската империя) и рода на кримските ханове е съществувал свещен съюз: прекъсне ли се династията на османовци, да бъде продължена от династията на кримските ханове. Следователно в домогванията си да стане султан Джингис Герай е имал и права, основани на мюсюлманския свещен закон, което в онова време е могло да има голяма идеологическа* *сила. А Пазвантоглу дълго се колебае каква тактика да избере в опозицията си към централната власт: дали тактиката на демократичен революционер, защитник на потиснатите народи, или обратно — да се обяви за бранител на чистата мюсюлманска вяра против модернизирането на Османската империя. В първия случай той търси съюза на поробените и обезправени народни маси, а във втория — фанатизираните консервативни сили. И в този случай един претендент за султан като Джингис Герай би бил много необходим за плановете му. Страхът на султан Селим III е отразен и в доклади на чужди посланици в Цариград. Австрийският интернунций Рат Кил съобщава: „. . . Така значителни приготовления . . . говорят за опасност, по-сериозна, отколкото желаят да ни я представят. Вероятно тук се боят от коалиция между Пазвантоглу, татарските султани и останалите недоволници из Румелия . . .“*

Стр. 44 (¹) — „И обсадата държа две години и половина.“ *Обсадата на Видин, замислена и започната с голям замах от централната власт, не ѝ донесла победа поради революционното активиране на българското население в Северна България, отказало да снабдява с провизии войските и защищавайки се с оръжие. В късната есен на 1804 год. започва и сръбското въстание.*

Стр. 45 (⁴) — „И отидох в Букурещ при децата, що учеха там четене епистимия в Бейската академия . . .“ *Внуците на Софроний са учили в тъй наречената Бейска академия в Букурещ, висше училище на гръцки език с едновековна традиция, покровителствувано от влашките господари. Там преподавали най-видните гръцки елинисти. Внукът на Софроний, Атанас Богориди, след завършването на академията остава преподавател в нея (от 1805 до 1811) по антична литература и поетика.*

Стр. 45 (⁵) — „И ме заведе при бея, който беше Константин войвода Ипсиланти . . .“ *Константин Ипсиланти (1760—1816) — от* *прочута фанариотска фамилия — е бил най-напред молдавски, а после влашки владетел. Неговият баща Александър Ипсиланти е бил ктитор на търновския манастир „Св. Троица“ и попечител и меценат на гръцкото училище в Арбанаси. Навярно към Софроний са го предразположили и тези връзки на семейството с Арбанаси и Търново, но главно — политическите тежнения на Ипсиланти към Русия: Врачанският епископ вече търсел начини да свърже българското движение с руската политика на Балканите.*

Стр. 46 (³) — „**Затова се трудя аз сега денем и нощем, да напиша няколко книги на нашия български език...**“ *Книгите, които Софроний подготвя в Букурещ, са: „Неделник“, сборник с евангелски текстове и поучения, отпечатан в 1806 г. в румънската славянска печатница в град Ръмник, „Исповедание православния вери“ (1805), „Гражданское позорище“ (1809), останали в ръкопис. През януари 1810 година главнокомандуващият дунавската руска армия П. И. Багратион изпраща на Софроний сто дуката за напечатване на негова книга. Коя книга е готвел да напечата, остава неизвестно. Военните действия на Балканите, победният поход на русите по българските земи през 1810—1812 ангажират българите в пряка военна дейност и им създават надежди за освобождение. Възможно е да е било и „Житие“-то, така необходима творба по време на освободителен поход по българските земи. Проектираната книга остава непечатана, отпечатва се само Позивът на Софроний към българите.*

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОТКЪСИ
от оригиналния текст на

„ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ“

* * *

Ами от това вече после наскоро нели са случи мене паки другая беда от тая пострашная и нужднейшая: имаше у моя енориа едно село на име Шихлари, и тамо седяше султан на име Ахмет Геряй, и имаше своя жена ханская дщеря. тои султан возлюбил една християнская девойка да я уземе за вторая жена от тоя село, на едного Юван чорбаджи що са призоваваше Кованджи оулу. а оная ханская дщеря не дава му позволение да уземе вторая жена, и тако держаше оная бедная девойка четири пят години, нито я узема, нито е подава позволен да са ужени. у един мя ден позоваша на Карнобат да венчая една свадба, и попитах отгде ест тая девойка; и они мя сказаха като тая девойка що хочеше султану да я уземе за вторая жена, ала е подаде позволен сеги да са омужи, и тако я приведохме тука. и аз поверувах и венчах их. след три дни разбрах, како гонил султан отца ея да го убии, а он побегнал, и уфатил брата ея и бил го много и углубил го: и аз тогива убояхсе и приидох в усумнение голямое. Слет това поидох на едно село що са нарича Костен, тамо токмо има црква у все Карнобатскии кадилик, да служа литургиа в ден святих апостол Петра и Павла. прииде някои человек на име Милош та ме позова зарад една борзая работа, и аз след обеда востанах и отхождахме сас того Милоша в пут наш, гледаме на едном место мало от путю далечко мужие и жени жнут нива, и двоица турци седят при них на коне, и като минувахме у пут позоваха ни да поидем при них, и като приближихме рече Милош султану ест, и аз потекох да му целуна скуту: а он мя попита, ти ли си на тия села поп; и аз отговорих: аз есм раб ваш. а он ме рече: ти ли венча Кованджиювая дщеря на Карнобат; отговорих: аз есм человек чуждинец наскоро приидох и не зная коя ест Кованджиюва дщеря. а он тои час вдигна пушка своя и удари мя сас тепеджику два пути по плящима моима, после извади пищол на мене, а аз като бях близу до него фатих му пищолу. а он привика на человека своего скоро даи въже да убеся того пезвенка: и тои поиде и узе от моя кон юларя що беше два ката, и фарли го на шия моя, и имаше тамо една верба древо, и тои час възлезе он на вербата и тегляше мя сас юларя нагоре, ала руце мои като не бяха сверзани держах юларю и теглях го надолу, и молях ся на султану да мя пощади, а он седяше на коня своего, викна на Милоша сас голям гняв и рече: прииди и вдигни того пезвенка бре: и Милош начена да му са моли зарад мене: ала като го удари сас пушечнии тепеджику по лицето разскъса му чолеста: тогива султано са обърна камто вербата лице свое и вдигна пушката на человека своего и викна му: защо не теглиш въжето бре, сега тя свалям от вербата; он тегляше нагоре, ала и аз теглях надолу, почто руце мои не биша сверзани, и като вдигна султану очи свои нагоре, Милош другар мои побегна, и не имаше кои да мя вдигне. тогива султану рече на человека своего, слези долу да поидем на село и тамо да го убесим да го видят вси человеци, и подадоха ми в руце мои коня моего да го водя за юздата, а ония ме повлече сас въжето на шията ми, а султану идяше след мене и псуваше мя и думаше мя: коги аз тебе не убия, ами кого да убия, да венчеиш ти моята жена сас гиавурина: и аз молчах почто бях отчаял себе от живение, ала като мя водеше приз полето, беше трева и бурян до колене и не можах да ходя, колико крати падах а он тегляше въжето в мале хочеше да мя придави. и султану като идяше след мене и псуваше мя чактися пищол узадя ми, ала не фати огн, после пак чактися и фати огн, ала или мя не сполучи, или на мене не фарли, почто беше пиан. и като излазохме на пут, рече на человека свои стои, и нии станахме, тогива запрегна пушка своя насрещо мене близу, и рече ми: гиавур: скоро сеги прииди на веру нашу, почто ето тои час хочеш да поидеш от тои свят, и аз какво да сторя, от смертнии страх изсохнаха ми устат и не можах да продумам, токмо толкова му рекох: а ефенди, хич вяра сас пушка бива ли, ама хочеш да убиеш едного попа, от свето похвала ли хочеш да приемниш, и он на мног час держеше пушката на срещо мене и мисляше, после ми рече: разделяш ли оная невеста от мужя ея; и аз отговорих, воистину кои час ида на Карнобат разделям ги, заклени ся рече: и аз що да сторя от страх смертнии заклях ся и рекох: вааллаги биаллаги разделям ги. тогива ми помогна и неговии человек, и рече: ефенди що трябва да ги разделя, он токмо да ги афореса, тия сама хоче да побегне от него. тогива рече на человека своего, кога е тако отпусти го да си поиде у пут свои, и аз като въседнах от тамо за един четверт поидох на село Сигмен що е от тамо два часа, и тамо наскоро испих три четири чаши люта ракиа, и като седнах тогива мя совзе страх, и наченах да трепера като от тресавица. и до един час дофтаса тамо и Милош, и като ме видя, подиви ся и вниде в ужас. и фати ся за ураненное лице свое, и рече: ох отче мои, чи жив ли еси; аз рече като побегнах много гледах отдалеч на вербата висиш ли убесин, и не имаше тя, ала като пукна пушката, рекох: ето отиде от тоя свят сиромах поп Стоику. ето такива нужди и смертнии страхове проминах през главу мою: ето тако пострадах аз зарад чуждии причини.

* * *

У един ден рече ми Константин чорбаджи: нии рече хочем да поидем на Тернову ала през Влашко. почто не смеим от карджалиите да поидем от право. ами аз наченах да мисля какво да учиня, да остана на Плевен между карджалиите сам не бива, да поида на Враца, не смея, да поида сас них на Влашко какво да сторя, ще ми ся да поида на Враца, ала не смея да узема турчин ясакчиа, да не скажи някому по вон, ами узех едного человека хрстианин от Костанти чорбаджи и востанахме нощем, а нощ мала по мая месеца четворица души през горието през полето на посока а не у пут, и поидохме до Искре река, а оная река без ладиа не са минува никак, има село Коинлари насреща викаме не са чува от речия шумящ, человек не ся являет никако а вечер настана дожд идеше, да пустим пушка не смеим да не има у село някои пазванскии хайдути, какво да сторим замаяхми с хеле видяхме едного говедаря и позна ни и поиде да сказа ф село, и приидоша человеци сас ладиа, ала и тая ладиа смертное корито ест, узема три четири человеци а конете преплават голи:ами като накарахме конет да преплуват нели побегна назад у гору един кон, боже мои какво да сторим претимне, онния коне минаха отсреща тоя поиде по гору, они ли да гледами того ли да фатиме, ами онуую смертную реку нощем у темност како да приминем хочем вси да се издавим ала подаде бог та ония кон не поиде надалеко разварна са и поиде при ония коне. и като минахме оная река светна ни мало на очи, по что камто Враца толкова страх не имаши от карджалиите.

ПОУЧЕНИЯ

Из ръкописа, наречен ВТОРИ ВИДИНСКИ СБОРНИК

Вторият Видински сборник Софроний е написал във Видин през 1802 година. Обема 439 листа. Съдържа поучителни слова и разкази, преводи на Езоповите басни и едно слово при ръкополагане на архиерей.

ЕЗОПОВИ БАСНИ

ЛЯСТОВИЦА И СОКОЛ

Една лястовица стояла на едно дърво и пеела. А един сокол щом я видял и я хванал да я изяде. А лястовицата думала на сокола:

„Не изядай ме, защото съм твърде малка и не ще можеш да се наситиш с мене. Ами иди хвани друга по-голяма птица, да си наситиш харно червото."

А соколът рекъл: „Аз да не съм луд, като имам сега готово ястие в устата си, че да го оставя, а да ида да търся друго, дето го не видя."

Пояснение:

Тази басня разказва, че има много хора по света, дето са много луди. Като се надяват да придобият по-много, затриват и онова, що е в ръцете им.

ЗА ЛИСИЦИТЕ

На една лисица в капана ѝ се хванала опашката. И тя си откъснала опашката и побегнала. Ами какво да прави от срам? Говорела на другите лисици и ги предумвала да си откъснат и те опашките, та така да си прикрие своя срам.

И събрала всичките лисици и ги придумвала... и им рекла: „О, братя и сестри мои, това опашката не само дето е неприлична и грозна, ами и тежи." А една от лисиците ѝ рече: „Господарке, лисице, това, що думаш да го направим, ако не би било за твоя файда, не би ни придумвала да го сторим."

Пояснение:

Тази басня казва, че лукавите хора не придумват другите за тяхно добро, ами повече за своя полза.

ИЗ „ФИЛОСОФСКИ МЪДРОСТИ"

„КОГАТО ГОСПОДАР Е МИЛОСТИВ КЪМ СИРОМАСИ В НУЖДА, ТОГАВА ПОВЕЧЕ МУ СЕ УМНОЖАВА ИМАНЕТО"

Ами кое благо има да си пожелае някой господар, освен милостинята! ...

... Потребно е всеки човек, кой е приел блага от бога — да не ги разхарчва, нито да ги пръска по пощевките на плътта си, но разумно да ги раздели за помощ на ония, що имат нужда.

Ами за това какво ще речеш, ти, господарю? Умножава ли се на човек имането от милостиня или се намалява? Ала не милостиня по зиафетчиите[1] и по ленивите калугери, що ядат и пият, и спят денем и нощем, а милостиня богоугодна и благоприятна към нямащите, към скръбните сиротини и сиромаси, що са гладни и голи, и петимни за всички житейски неща, и не могат от немощ да работят. Ала по-напред да помогнем на немощните си роднини и комшии, а после на чуждите сиромаси.

И не можах да найда никъде — ни във вехтия завет, ни у пророците, нито в евангелския закон да заповядва и да ни задължава да ходим по горите и планините да търсим през опасности манастири и калугери — с голямото им пиянство и да им носим милостиня. Да им даваме —

---

[1] зиафетчии — *хора, отдадени на гощавки и веселби*

те да ядят там и да пият в калето без страх, заключени, и да спят доволно, а нашите роднини, и нашите братя, и нашите комшии, гладни и голи и оковани във вериги мръзнат, треперят от студ и от глад умират: моми остарели, посрамени, посърнали, скръбни, проклинят деня кога са се родили, като не са могли от бедност да бъдат със законен брак задомени.

Оле, безразсъдство българско и голяма глупавина! Потъмнели и помръкнали от пиянство и не се хванат да се потрудят да доведат един мъдър даскал и наставник, да научат чедата си на мъдро книжно учение..., ами ходят като слепи в тъмнина. О, глупави и неразумни човече! Защо си прахосваш стоката дето не е потребно? . . .

Затова отворете очите и умът си о, българи, чада мои любезни, и разсъдете, и разберете и разгледайте разумно, и с вашия си ум помислете, и вижте какво вършите. Така ли чинат другите християнски народи, що са учени и мъдри философи. Я погледайте и попитайте какво вършат те. Я вижте те за какво си разнасят стоката. Не я ли харчат за школи и за академии и за учение граматическо и философско? И са станали мъдри философи, и хитри, и учени, и се славят и процъфтяват в учението като пролетни цветове? А не са потъмнели и помръкнали роби и под тежък ярем подложени като нас — неучени, безкнижни, невежи, безгласни и безответни като едни скотове? Ах наша неразумна небрежност и наша безразсъдна глупавина българска! Кой да ни оплаче и кой да заридае за нас, като не знаем, нито разбираме, кое е доброто — него да направим?

Безумни българино, имаш да занесеш по горите по манастирите толкова имане, а нямаш и не искаш това имане да дадеш — да си научиш детето на мъдро книжно учение, та да придобие безценен разум. И когато се научи и вразуми от това златно и мъдро учение, тогава с колко ли радост ще гледаш сина си, научен с мъдрост, украсен с разум? И кога начене да говори пред тебе философски приказки, мъдри и разумни, и започнат да излизат от устата му като от някой сладък извор, колко ли ще се развесели сърцето ти и колко ли сладост ще получи — повече от мед и от захар?

Я вижте, о роде български, кой друг народ е така глупав и неучен и под иго толкова покорен и на толкова народи подвластен? Ами защо? Не е ли от неучение? Не е ли от немара към книгите и невнимание към мъдростта? Я вижте гърците, вижте арменците, вижте и евреите, вижте и европейците — а те всичките не са ли хора като нас? Ала с това учение станали господари, станали властители и с блясъка на знание светят по света, а не са като нас помръкнали, потъмнели в умствен и телесен мрак. Ах, наша немарливост, ах наша неразумност и наша небрежност!

Ето ти милостиня, ето ти манастир, ето ти какво добро трябва да направиш като милостиня на света, човече!

Първо — към сина си да покажеш милост и към чедата си и да ги дадеш да ги научиш на закон божи и на мъдро учение . . . Ето ти милостиня!

Второ — ако имаш някои братови чеда или роднини, или комшии, да дадеш и за тях, да се учат със твоя помощ. И те да познаят закон божи. О, с каква ли радост ще се изпълнят! Ето ти милостиня!

Трето — кога видиш някой роднина или комшия, че е изпаднал — или е изгубил богатството си, или от някое събитие светско, помогни му според силата си и му подай ръка, и подкрепи го да се привдигне малко. Ето ти милостиня!

Четвърто — кога видиш някой човек, кой отпърво е бил добър човек, ала е изпаднал в дългове или е пострадал от някоя клевета или някой сиромах не може да си плати харача или виргията. Той работи, той се труди, ама не може да насмогне и го затворят и толкова дни седи в затвора, а ти иди и го освободи. Я по себе си отсъди, колко ли радост ще придобие този сиромах кога се спаси от оня тъмен затвор! Ето ти милостиня!

Пето — ако имаш някоя роднина или комшийка вдовица, останала с малки деца и не смогва да ги нахрани и облече, ами ходят гладни, голи, премръзнали, а ти колкото ти позволява силата — нахрани ги, облечи ги, погрижи се като баща. Ето ти милостиня!

Шесто — ако видиш или знаеш, че у твои роднини или у комшии някоя девойка е порасла и според човешката природа трябва да тръгне към законен брак, а тя няма потребните вещи и ти, колкото ти позволява силата, подай ѝ ръка за помощ. Колко радост ще има тогава в този дом, когато и тя, като другите девойки, си излиза към честен брак с чисто лице. Ето ти милостиня!

Седмо — да погледнеш църквата, където си кръстен и венчан, и където всякога приемаш там свето причастие . . . И според силата си да се погрижиш да купиш кандило да свети там и други църковни украшения. И още свещеника си, божия служител да нагледвате, да не бъде лишаван от нищо, защото свещениците за вас се молят на бога и за вашите души, а не да въздишат.

Ето това ни е заповядано неотменно да вършим и по стария, и по новия завет.

Аз, братя християни, не ви осъждам, нито ви удумвам, дето ходите по онез свети места, но според мене, като сте неучени и безкнижни и не залягате за мъдро учение и не давате парите си за това що е най-полезно в света за хората и най потребно, разяжда ме ревност и скърбя за вас и за чедата ви и като не сте учени и наставени от писанието, та и не знаете кому първо трябва да подадете милостиня и какво значи милостиня.

А длъжни сме никога да не забравяме за милостинята, защото пшеницата когато стои в житницата, не се умножава, ами само се троши от червеите, ядат я мишки и се разваля от влага, изгнива от стоене. А когато се хвърли в земята — хубав плод дава. И човешкото имане на нея прилича: кога се крие в сандък, много пъти се разваля — или го откраднат, или огън го изгори, а кога се подаде на немощни хора, сто пъти плод дава и на тоя свят, и на оня.

С тия думи да не ви дотегна и да не ми се огорчите, братя, моля ви. Аз не ви досаждам дето ходите по светите места. Но ви досаждам, дето не залягате да доведете даскал, да дадете парите си за учение на книга. Най-първо чедата си да научите на книжовна мъдрост, та да познаят те и бога, и себе си, и тогава камо им воля да идат — да знаят защо са ходили и каквото са видели, да го разберат.

Похвални са тия науки, мои слушатели, и избрано похвални и полезни за човека — и за душата му, и за тялото му: и вие сами знаете, и виждате, и разбирате, че всяко благо и всяка добродетел от тия книжовни науки идва на човека.

Затова и вие, господарю, в такава добродетел да се покажете и в такъв път да ходите и под такава сянка да почивате.

ПРИЗИВИ

В 1805 година Софроний успява да преработи своите проповеди и да преведе нови и съставя сборник с поучения на говорим български език, който на гръцки се казва „КИРИАКОДРОМИОН", а на български е наречен от Софроний „НЕДЕЛНИК", защото е предназначен за празнични и неделни дни.

Свещениците се нуждаели от готови, на разбираем език, текстове за служба и проповед. Колко е била нужна и полезна тази печатана на новобългарски език книга, се вижда от факта, че след първото ѝ издание в 1806 г. тя претърпява още няколко издания през Възраждането, а сред народа се е наричала с името на своя автор „Софроние̂".

Славянска печатница е имало тогава в олтенския град Ръмник, Влашко. Поради неразвитата типографска техника печатането е струвало скъпо. Със собствени средства Софроний не е можел да предприеме такъв подвиг и затова се сбръща към богати българи — преселници във Влашко — за материална подкрепа на изданието. Макар че поканените с този позив имотни българи не дали материална помощ, той е важен за развитието на българската книжнина с мислите на Софроний за необходимостта от книги на говорим и разбираем български език и главно с усилията на възрожденския писател да въведе книгопечатането в културния живот на българите: „ЕДНАШ ДА СТАНЕ НАЧАЛО!"

И наистина сборникът „Неделник", излязъл през 1806 г., поставя началото на печатната българска книга.

ПОКАНА ЗА ИЗДАВАНЕТО НА КНИГАТА „НЕДЕЛНИК“

Ваши благородия и честни търговци, духовни наши чада, хаджи кир[1] Петко, кир Йовчо, кир Няголе, кир Димитрие Карловчанин, кир Искрю Събович, кир Павле Теодорович, кир Алексие и кир Радоле, и всички останали християни, кои сте във Влахо-Богданско[2], любезни чада на наше смирение, мир и благодат да имате от господа-бога, а от нас молитва и благословия!

Милостив е нравът ви и великодушно е достойнство ви, що е прославило името ви по далечни места. Това ме и подтикна да пиша до вас, почтени, любезни чада мои. И без да съм имал щастието да видя честните ви лица и да позная вашето благородство, смятам за своя длъжност да ви почитам всякога за вашето достойнство и похвално име, с което сте доволно богати. И поради това се одързостявам да пиша до ваше благородие, че аз, смиреният, по свята божа воля, се заех и подготвих с тълкованията и нравоученията всички евангелия, които се четат в неделя и във всички свети господни празници; и житията и чудесата на великите светии. Изписах ги от славянски и гръцки книжовен[3] език на прост български — да се четат всяка неделя по църквите, та да разбират законът божи и простите и неучени хора, и жените, и децата. Понеже нашите книги са написани на древния славянски език и простите хора не разбират закона божи, а и много свещеници не го разбират. Заради това се потрудих аз, грешният, и написах тази душеполезна книга на прост български език, както го говорим ние. Ето, изпращам ви и предисловието на тази книга — да го видите.

И сега, като я дадохме тая книга на щапма, сиреч на печат, да се напечатат хиляда книги, а всяка книга по триста листа ще бъде; но с много харч бива тоя печат, ще идат до 10 хиляди гроша, а моят хал дотолкова не стига.

---

[1] кир — *обръщение на гръцки език към уважавано лице, „господине“*

[2] Влашко и Богданско *са фолклорните имена в България за румънските Дунавски княжества*

[3] *Софроний употребява израза* „дълбок език“ — *за църковнославянски и за тогавашния книжовен гръцки език*

Поради това ви моля, като зная, че имате милостива душа и благодетелно сърце и обичате да правите добро—а това добро е общо за целия български народ — да помогнете. Моля ви, защото това е по-голямо добро и от поклонение в Света гора, понеже в хиляди църкви ще се поменуват имената ви догде свят светува. И от това поучение, колко човеци ще се наставят на правия път. И от това каква полза ще има за душата си оня, кой е помогнал да се отпечата тая книга, че до сега такава книга на прост български език не е излизала! Такива книги на прост език имат гърците и сърбите, и власите, и русите, и другите вери, само нашите бедни българи нямат такъв дар. Затова са в тъмнината на незнанието. Но да се потрудим да излезе сега, един път да се почне[1]. После след нас, надявам се, много такива разбираеми книги ще се изпишат — но работата е веднаж да се сложи начало![2]

И ви моля, послушайте ме мене, смирения архиерей, кой съм от вашия български род и помогнете на тази душеполезна работа — всеки, според колкото му позволява силата. И господ да ви награди с хиляда за едно и на тоя свят, и на оня, който ви пожелавам да получите. Амин.

1805, 29 април

Смирений Софроний,
епископ Врачанский

ПОЗИВ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

С божия милост Серафим, архиерей български

Бащински се моля за вас, любезни чада мои, роде български! Християни, кои живеете в българската земя, здравейте! Радвайте се, понеже ето сега идва радост — обща за цяла България: ето сега приближава спасението и избавлението ваше. Ето сега виждаме и гледаме как божията милост стигна и до бедния ваш род — че бог е влял милост в сърцето на най-благочестивия и велик господар,

---

С тънък усет за силата на словото, Софроний тук е употребил фрази, някои от които прозвучават като лозунги:

[1] *„. . . веднаш да буде начало!“*

[2] *„. . . веднаш да стане начало“*

император Александър Павлович и го е вдигнал да ви избави от това турско варварско мъчителство. И сега ето приближава до вас неговото кръстоносно войнство — ваши братя християни да ви избавят от толкова беди. Ето дойде този светъл ден, що го чакате от четиристотин години! . . .

Но, о роде храбрий, българи и верни християни! Стойте, крепете се и не бойте се: и любезно дочакайте и усърдно посрещнете тия ваши братя християни, които идат с божия воля да ви избавят. Не бойте се от христолюбивото войнство. Не бягайте от тях и не оставяйте градовете и домовете си, но гледайте и потрудете се да приготвите зайре: хляб, ечемик, сено — колкото ви е възможно, да ги почетете и нагостите според християнския си дълг. И да не ги имате като чужденци, а да ги имате като единоверни ваши братя. Искрено им послужете и с вярност, и с любов, понеже и те проливат своята кръв за вярата християнска, за своето отечество и за святата божия църква, и за своите братя и сестри, за да ги опазят и завардят, да не паднат и те в робство, както вие сте изпаднали от несъгласие и ненавист един към друг — и от това сте изпаднали в такова окаяно състояние. Поради това всеки християнин, колкото и недостиг да има, пак трябва — от своята уста да отдели залък, но да ги нагости, а не да бяга при душманите турци.

Но, о чада, християни наши! Притечете се и се прилепете към това християнско войнство, защото те не бият и не убиват като проклетите агаряни. И няма да имате никаква пагуба от нищо — ни от стока, ни от имот, нито безчестие на лицата ви: и каквото дадете — ечемик или сено, или добитък — всичко ще ви бъде изплатено от господаря. Той ще ви закриля и защищава.

Ах, християни! Не знаете ли колко ви гориха вас с нажежени железа ония мъчители, как пред очите ви чадата ваши на шиш пекоха, колко ви ограбваха и ви вземаха стоката и имота, колко ваши синове и дъщери отвлякоха и им смениха вярата? И не ви ли вършат и до днес това мъчителство? Ами защо да бягате при такива християнски душмани? Ето за това ваше страдание стигна до ушите на най-благочестивият господар император Александър Павлович, и той се смили над вас, и пожела да ви избави от това люто мъчителство. Я питайте да узнаете има ли по другите царства такова мъчителство? Това ваше страдание на цяла Европа е известно и във всички вестници е поменато и описано вашето тегло. Ами по тая причина дали пак ще се обърне сърцето ви и ще се притечете към вашите ония врагове и люти мъчители? Бягайте от тях, любезни християни, както от люта и отровна змия и притечете се и сържете се с това христолюбиво руско войнство. И ги имайте като единородни ваши братя: вярно и любезно им послужете, приемайте ги във вашите домове и ги нагостете и ги почетете. И където искат да отидат — обяснявайте им пътя без притворство и лъжа. Ала най-вече, християни, да се пазите от юдинско предателство като от адов огън. Дано не се случи на някой християнин да изпадне в такъв тежък грях, защото ще бъде наказан и на тоя свят, и на оня, понеже свои единоверни е предал на християнския враг . . .

Ето, така вярно ако послужите, надявам се с божия воля, че след малко време ще имате радост и веселие и мирно и тихо ще живеете, както всички ние ви желаем това и то ще бъде. Амин!

Този позив за първи път е публикуван от Г. С. Раковски във вестник „Дунавски лебед“, г. II в подлистниците на бр. 61 (от 1. XII. 1861, стр. 244) и бр. 62 (от 24. XII. 1861, стр. 245 и 246), придружен със „Забележка“, в която се тълкува тактиката на руското военно командуване за привличане на мирното българско население към военните му акции в множеството руско-турски войни през XVIII и XIX век:

„Тая е прокламацията от 1812 лето, напечатана в Букурещ, но без дата и без назначение места... Подир тая прокламация, отец Софроний, кой бе съдружил руското войнство. . ., возящ се на колесница от 4 коня теглима, под имято Серафим архиерей болгарский и кой дохожда до Разград, кого русите изгориха, както Рухчук, Свищов и други градища и села като ся връщаха във Влашко. Той съдружи руското войнство тамо и остана в Букурещ, де после мисля биде митрополит и де и почина. Тия подробности не ни ся дотолкова добре познати и затова ги оставяме другим родолюбивим ученим българам да ги опишат и допълнят.“

В съвременната историческа наука вече е уточнено, че позивът е от 1810 година.

Най-богато връзките на Софроний Врачански с руското военно командуване и с руския императорски двор е проучил по руските архиви съветският историк В. Д. Конобеев в книгата си „Българското националноосвободително движение — идеология, програма и развитие“, София, 1972 година, в главата „Руско-българските отношения 1806—1812“ (стр. 79—179).

В. Д. Конобеев откри оригинала на този позив и придружаващото го донесение на генерал Каменски: „ . . . намерен е българският архиерей Серафим, който ще премине от другата страна на Дунава след армията и със старанието на когото аз се надявам, че българите ще ни помогнат. Прилагам издаденото от него писмо до българите.“

На 10 април 1810 година позивът на Софроний е представен на император Александър I и, както съобщава Н. П. Румянцев, „Негово Величество благоволи напълно да одобри съдържанието му“. С тази оценка то придобива стойност на политически документ. Раковски, а днес и съветските учени го наричат „прокламация“.

Близкият помощник на Софроний, българинът А. Некович, съобщава, че 500 екземпляра от този позив били „разпространени в Румелия, Македония и Мизия“.

Новонамерените материали потвърждават съобщението от Раковски, че Софроний е придружавал руската армия в похода ѝ на българска територия. Запазено е писмото, с което генерал Каменски го вика, като изразява задоволството си от съдействието на българите, резултат от позива на Софроний: „Именно това ме накара да ви поканя, пресвещени владико, да дойдете в армията, която имам честта да командувам, като съм уверен, че Вашето присъствие още повече ще убеди българските селяни, че ние не сме им врагове, а естествени защитници на християнската вяра и на спокойствието на мирните жители. И тъй аз ви моля и се надявам, че след получаването на това писмо вие ще благоволите да тръгнете за Силистра, където командуващият генерал-лейтенант Ланжерон ще даде на Ваше преосвещенство нужното прикритие за безопасно пътуване до моята главна квартира. Като очаквам с нетърпение удоволствието да ви видя и като моля Вашата архипастирска благословия, аз повтарям уверението си в моята истинска почит и голяма преданост.“

БИОГРАФИЧНА СПРАВКА

Софроний Врачански е роден в Котел, вероятно през месец март на 1739 година. Кръщават го Стойко. Тригодишен остава без майка и започват несгодите и страданията му, които го съпътстват цял живот. Момчето расте болнаво и постъпва на училище късно — на 9 години. Но бързо проявява дарбите си и за кратко време изучава трудните книги „Октоих“ и „Псалтир“. Овладява и гръцки език, необходим му за търговското поприще, за което го готви баща му, а след неговата смърт и чичо му — и двамата търговци джелепи.

Осемнадесетгодишен Софроний остава съвсем сам, натоварен с дългове от съдружниците на починалия си чичо. Внезапно обеднял, при това вече задомен, той преживява тежки години на немотия и унижения и замисля да напусне родното си село и да търси другаде препитание. Котленските първенци оценяват необикновената дарба на този млад човек, който само със занаята си не би могъл да разплати наследените дългове, и му помагат, като внасят необходимия подкуп на владиката Гедеон — за да бъде поставен Стойко за свещеник. За своите деца те са търсели умен и вещ учител, а за себе си хуманен и отзивчив свещеник, грамотен и обичащ книгите.

На 1 септември 1762 година Стойко Владиславов бива ръкоположен за свещеник в Котел. Скоро се прочува не само с учителските си дарби, но най-вече с умението да преписва български книги, с голямо изкуство да ги украсява и подвързва. Тази слава на младия котленски свещеник достига до Паисий Хилендарски и той посещава Котел през януари 1765 година. Паисиевото слово намира възторжен прием не само от младия котленски свещеник, но и от будните котленци като църковния епитроп хаджи Хри-

сто. Преписаният от поп Стойко Влаоиславов екземпляр на „История славянобългарска" бива поставен в олтара на църквата със страшна клетва, записана върху последната страница: „. . . И кой я усвои или открадне да е афоресан и проклет от господа бога Саваота, и от 12 апостоли, и от 318 отци и от четири евангелисти. И туч, и желязо, и камик да се ступи, той ни в веки"

Навярно през 1775 година поп Стойко посещава Света гора и остава там 6 месеца — да усъвършенствува изкуството си на проповедник, учител и преводач от гръцки език на говорим български.

След завръщането си от Света гора преживява големи премеждия. Бива взет като заложник на Котел, за да принудят селото да изплати извънреден паричен налог поради разпри между османските властници. Спасен от смърт, Софроний заболява душевно и търси лекари в Сливен, Ямбол и Цариград. Изпада в дългове. А го и лишават за шест години от право да служи в църква. През юли на 1791 година бива вдигнат под стража от Котел, обвинен в съучастие на една незаконна продажба на овни от главния доставчик на месо в турската армия. Изтезаван в Кортен, поп Стойко спасява живота си, като плаща голяма глоба. Годините от 1785 до 1791 са непоносими с униженията и страданията, поради което поп Стойко напуща Котел и отива свещеник в Анхиалска епархия.

От март 1792 г. е свещеник в Карнобат и прилежащите села. Тук преживява още по-тежки страдания: затвор в Карнобат и заплаха, че ще бъде набит на кол от бостанджи башията Сербезоглу, а после мъчения от султан Ахмет Герай, задето е венчал харесвана от него българка. Следващата 1793 година става свещеник в село Карабунар.

През 1794 година Стойко Владиславов се преселва при децата си в Арбанаси. Два месеца пребивава в манастир, където се замонашва и приема името Серафим. Служи като игумен на манастира. А на 14 септември 1794 година бива избран за Врачански епископ и приема името Софроний.

Десет години Софроний Врачански носи на раменете си задължението на епископ: от 1794 до 1804. Полага усилия да въведе говорим български език в църковните си проповеди, да създаде училища, да привлече подготвени учители. Но тази му дейност му донася само страдания и изпита-

ния, поради пълното безвластие и анархия, залели цялата Османска империя. Към страданията на българската земя в ония години се прибавя и чумна епидемия през 1795.

През 1800 година Софроний бива извикан от самовластния владетел на Видин Осман Пазвантоглу, уж за едномесечна служба в църквите в града и в областта, и после бива насила задържан три години във Видин, тъй като приближеният на Пазвантоглу духовник Калиник нямал епископско звание. Калиник се отнасял зле със Софроний — без да уважава сана му или да се съобразява с разклатеното му здраве. Това са години, когато Видин на три пъти бива обсаждан от султански войски — стотици хиляди пехота, артилерия, конница и моряци. Срещу крепостта се водят тежки, разорителни сражения. В непрекъснат страх и лишен от контакт с християнското население, Софроний намира утеха единствено в книжовната работа. Тук той съставя двата прочути Видински сборника с проповеди и с преводи от популярните на Балканите народни книги: Езопови басни, повест за Синтип Философ, Философски мъдрости и др.

В едно от примирията с влашките господари Осман Пазвантоглу успява да получи епископски сан за Калиник и чак тогава, в началото на юни 1803, Софроний получава разрешение да напусне Видин. Поради анархията във Врачанска епархия той преминава във Влашко, в град Крайова. По това време Софроний заедно със седмина врачански първенци идва до идеята да потърси чрез депутация покровителството на руския император над българския народ. За депутат в Петербург заминава високообразованият българин Иван Замбин, родом от Враца.

Софроний се задържа само 20 дни в Крайова и поради неспокойната обстановка и ежедневна опасност от кърджалийско нападение заминава за Букурещ, където учат внуците му. Там бива посрещнат много съчувствено от угровлахийския митрополит Доситей, който го въвежда в средата на румънските боляри и на влашкия владетел Константин Ипсиланти. С тяхно съдействие Софроний бива освободен от задълженията си като Врачански епископ и му бива опростен дългът към Цариградската патриаршия, натрупан от несъбраните църковни налози и данъци поради разорението на българското население и принудителното отсъствие на Софроний. Митрополит До-

сител го настанява в митрополията в Букурещ, осигурява издръжката му. Тук през 1804—1805 година той написва бележитата си изповед „Житие и страдания на грешния Софроний".

И в Букурещ Софроний не намира покой. Тревогата му за българите, останали в това „живелище варварско и разбойническо", го кара да пише книги на говорим език, за да стигне поучението му до онези, които е напуснал. Търси средства и съдействие да ги отпечата, да излязат „на щампа" и книги на прост български език. С огромни усилия и настоявания успява да отпечата през 1806 година, във влашкия град Ръмник, книга с поучения, наречена „Неделник", с която се поставя началото на българско книгопечатане.

Изцяло вдаден на книжовническо дело, Софроний не изоставя и политическата си работа, макар че я върши тайно, скрито. Външно, както съобщава руският консул в Букурещ, той живее съвсем уединено и самотно. А всъщност непрекъснато общува с българите оттатък Дунава, духовно ръководи преселниците във Влашко и най-вече установява връзки с руския императорски двор и високопоставени руски политици. В посланията на Софроний и на Иван Замбин до руските управляващи кръгове се разкрива бедственото положение на българите под османско иго и единствената им морална опора — надеждата, че една победоносна за русите война ще ги постави под руско покровителство.

През 1808 година българският депутат Иван Замбин умира в Петербург и единствен застъпник на българите вече остава Софроний, наричан в руските документи от оная епоха „архиерей български". Писмата и посланията на Софроний в Русия, както и личните му срещи в Букурещ с руски политически и военни лица, създават в руските управляващи кръгове силен интерес към положението на сънародниците му и към възможността българите да съдействуват на руско военно настъпление отвъд Дунава. Наистина, войната от 1810—1812 година показва с героични дела готовността на българите да се сражават срещу поробителя и да съдействуват всячески на руското настъпление. Софроний е личността с най-висок престиж, която организира и вдъхновява с лично участие, с позиви и послания българите.

През 1811 година за главнокомандуващ на руската Ду-

назско армия бива назначен генерал Кутузов. Със съдействието на Софроний той оценява революционните сили на българите и за първи път в историята създава самостоятелни български военни отряди, известни като Българска земска войска.

Военните победи на руската армия в България през 1811—1812 г., подпомагани от Българската земска войска и организаторската и дипломатическа дейност на Софроний, не довеждат до освобождението на българите поради влошаване на международните условия за Русия — надвисва завоевателното нападение на Наполеон.

След примирието през 1812 година между Русия и Османската империя Софроний, настанен в румънски манастир, не изгубва надежда, че нов обрат във военните действия в Европа ще благоприятствува за освобождението на отечеството. Последните известия за Софроний са от 1813 година. Навярно наскоро е и починал в Румъния.

ОЦЕНКИ ЗА ДЕЛОТО НА СОФРОНИЙ

[Когато Г. С. Раковски започва за първи път публикуването на „Житие и страдания на грешния Софроний“ в „Дунавски лебед“, г. II, бр. 55 (17 октомври 1861 г.), той го помества в специална рубрика „ДРАГОЦЕННИ ПАМЯТНИЦИ ЗА БЪЛГАРСКАЯ НОВА ИСТОРИЯ“ със следните пояснения:

„Тойзи драгоцен памятник ся съобщи нам от многоуважаемаго господина Виктора Григоровича, професора Казанскаго университета, кой го е нашал и приписал в руските архиви, де много наши старини и древности стоят покрити и непристъпни всякому! Той е писан от самаго отца Софрония, както са види, в Букурещ и описаемите приключения, кои започват от 1739, достигват до 1810.

Каква важност има за нашата нова история, всяк учен и благоразумен българин може да съди, като го прочете с внимание; защото в него ся обема една епоха, за коя твърде малко описания ся са открили до сега и явява са един такъв ревностен и родолюбив българин, отец Софроний, кой не само е бил духовен учител и разпространител българскаго языка в тех тъмни и тежки времена, но еще е имал да прави и с политически работи.“

Големият авторитет на Софроний между съвременниците му е изразил най-възторжено в ода неговият ученик Димитър (Димиер) Попски от Трявна.

За първи път Одата за Софроний е публикувана от Г. С. Раковски в „Дунавски лебед“, г. II, бр. 54 (от 10 окт. 1861), стр. 217—218, със следната забележка: „Тойзи драгоценен памятник е найден в Букурещ и обнародова ся так също, както е писан.“

Одата съдържа 74 стиха, чийто брой навярно е съоб-

разен с годините на Софроний, когато тя е писана — Букурещ, 25 март 1813.

Заглавието й представлява едно пространно посвещение:

„ЕГО ПРЕПОДОБИЮ Г-НУ ОТЦУ ЕПИСКОПУ ВРАЧАНСКОМУ СОФРОНИЮ МИЛОСТИВЕЙШЕМУ МОЕМУ БЛАГОДЕТЕЛЮ И ОТЦУ ИСКРЕНЕЙШЕЕ ПРИНОШЕНИЕ“

В първите 25 стиха се припомня, че България е паднала под иго поради несъгласието на цар Александровите синове, и се оплаква робското тегло. Изразява се вярата, че бог не е забравил българите

. . . .

„Бог милост свою нам владико, являет.
Он тебя избрал, отце, нам пастир и учител,
О душах наших пекущагося и добрий рачител!
Своим учением ти на пут спасения наставляеши,
И под несносним игом, дремяющих ободраеши.
Мрежиею своею вержя из далече уловляеш.
Всех верних в царство небесно изправляеш.
Имя твое загърмело и будет гърмети въ веки веков!
Болгария тебе венец плете, а на небеси уже готов!
По Теофилакта толкователя святаго евангелия
и Евтимиевим уподобили ся твои учения!
Зато долженствуем ний о тебя молити бога,
Да тя поживит, владико, на лета многа!
Глубокими старинами и здравием да тя убогатит.
На многа лета Болгарию пасти да тя удостоит.
Долго да будем твоим учением наставляеми,
Гонители же церкви нашей да будут искореняеми!
По желанию, да узриш на Болгарию луча освещающа.
Да ся отгонит мъгла далече, над нея пребивающа!
При животе твоем, да возкръстнит разяреный наш лев
Кой бистрим стремлением да изревет страшен рев!
Янтра да открием потаенное царя Михаила,
Сокровище, кое давно своим песком засипала!
Да явит звону, что перво в Терново зазвонела.
И во время Ионна Патриарха гръмко възгръмела!

Престол архиерейский паки да блеснет.
И тя звона паки радостно да екнет!
Да явится царя Асеня мужъство.
Народу отвсюду да стецется множъство!
Всяк услишай к того гласа да бежит.
Десницу свою на врага да вооружит!
Всяк вооруженною рукою и волею за вера да умре,
Слава от людей, от бог венец за преме!
И так похощем теми вси умрети,
Ти же, владико, не престай о нас молитви творити!
Вкупе и ми с тобою руце к нему прострем,
Припадем к нему и поения молитви възслем!
К нему же потоки слезние пролием!
По сем сих малих моих опитов,
состоящих из кратких стихов,
подношу их вашему преподобию.
Приняв, удостои благосклонно причтению.
И тем ободрив, осчастливите и укрепи,
Далее продолжат трудов и благослови!"
Вашего преподобия милостиваго моего благотворителя
и отца

син духовний
ДИМИЕР ПОПСКИЙ*
от Травна

---

* *Така се е подписал поради влиянието на румънските имена.*

БОЯН ПЕНЕВ

„. . . В Букурещ Софроний написва най-хубавото си произведение — своята автобиография, която не само че ни разкрива характерните особености на автора, неговия интимен вътрешен мир, но и в най-реалистични черти възпроизвежда духа на епохата, през която е живял . . .

Това не е само една лична изповед — то е в същото време и изповед на поробения българин изобщо — бих казал, на българския народ през робството. Тук сам народът разказва за себе си, просто и при това с необикновена сила на израза — разказва ни за страданията си, за обидите, които е търпял, за униженията, на които е бил подлаган в продължение на векове . . .

От такава национална типична стойност са не само чувствата, мислите, възгледите, които изразява Софроний, но и онези отношения на всекидневния живот, които са дадени тук в най-съществените си и най-характерни форми.

Ала покрай тая широка типичност има и нещо, което характеризира лично Софрония, което е неговата индивидуална особеност. Как е представен той като личност в своето житие? С какви лични качества се проявява?

Първата и основна черта у Софроний е неговото дълбоко, почти болезнено съзнание за възложения дълг — съзнанието, че той трябва да стори нещо за своите еднородци и като личност да се пожертвува „на ползу роду своему“. Освен своите човешки задължения той поема върху си и тежките задължения на своето звание — за бъде учител и наставник на простия народ и през цял живот да работи за неговата просвета. Той дълбоко съзнава задълженията и отговорностите, които му поставя това зва-

ние. Чувството на отговорност към другите, особено към паството, що му е поверено, е развито у него до крайност. Дори най-малкото отклонение от възложения дълг той схваща като тежък, непростим грях и постоянно се разкайва и самоосъжда.

. . . Житието е кратко, изложено в сбита форма — и при все това какво разнообразие и богатство на стила!. . .

Изтъкнатите особености на автобиографията са от такава стойност, че тя никога не ще загуби своето значение в нашата литература, ще се чете с увлечение, преди всичко като отражение на една личност и една епоха, еднакво интересни. И днес тя може да се чете не само от историци на литературата, не само от филолози; в нея може да намери нещо твърде интересно всеки, който се домогва да долови трайните връзки между миналото и сегашното — да си уясни психиката на българина, да се вживее в тогавашната епоха. . .“

Из „История на новата българска литература“, т. 3, глава VIII, раздел 2 — „Творения на Софрония“.

МИХАИЛ АРНАУДОВ

... „Житието“ на Софроний излага дейността и приключенията му до 1804 година, когато той е дошел най-сетне в тихо пристанище и поглежда с тъжни спомени на изминатия път. Какво може да върши той в чуждата земя, откъснат от паството си, макар и в средата на своите обичани внуци и на голяма българска колония от преселници, която го окръжава с почит? Човек на делото, на дълга, на труда в полза на близките си, той, учителят и проповедникът на духа на Паисия, не ще понася бездействието и ще потърси отмяна за речите и за прякото назидание — в книжовната работа. Нему е нуждна някаква връзка с невидимите слушатели, той не би се чувствувал спокоен без утехата, че дните му, мислите му, грижите му са пак за нещастния народ, оставен в тъмнота и притеснение. И той пише, или по-право превежда книги, в които трябва да звучи и неговото поучително слово, в които би се отляла и неговата сърдечна мъка за избава на хвърлените в отчаяние ...

Човек на своето време и на своята професия, Софроний има вкусовете за четиво, подсказани от умственото равнище и образователните нужди или интереси на средата си в България ...

За пръв път, откак се шири у нас писменост на най-прост народен език, от перото на един духовник излизат поуки в този светски дух и в съгласие с новите културни тежнения. Не външната обредност, а вътрешното облагородяване и дейната милост правят човека истински човек и християнин. Софроний държи на нравствените дела, изтекли от чист алтруизъм. Той изтъква настойчиво примера на близки и далечни народи, за да поличи огромната роля на светското образование. Да стане българинът нов човек, да се преради нравствено и развие умствено, е зовът на времето, в което живее. Робът, потънал в невежество, трябва да усвои друг поглед върху нещата и света, за да се приравни в домашно възпитание, понятие за чест, гражданска свобода и културни нужди с европееца и си извоюва по-достойно битие. Софроний действува планомерно в този дух, схващайки ясно дълга си като апостол на възраждането. И че главното му внимание е насочено към „школи и академии“, гдето може да се очисти най-бързо ръждата на суеверието и премахне чувството за народностна малоценност, е явен белег на настъпилата духовна промяна у нас към края на XVIII и началото на XIX век.

Между книгите, които Софроний съставя или превежда в Букурещ и от които само една бива на времето отпечатана, първо място по литературно-историческо значение се пада на неговата ръкописна автобиография от 1804 година, озаглавена „Житие и страдания грешнаго Софрония“. Докато другите трудове на нашия проповедник ни отвеждат към преходните духовни нужди на миналото, тази автобиография, кратка по обем, буди и днес най-жив интерес и може да бъде всякога четена с радост и напрегнато внимание . . . Тъкмо защото говори за себе си, вместо да повтаря чужди житиета, в които не откриваме вече нищо занимателно, разказът му, тъй естествен и подвижен, ни увлича с всичко първично на откровенията и всичко наивно-просто на стила. Ако в другите съчинения-преводи на този книжовник само косвено или случайно се долавя някаква лична нота в настроенията, в мислите, в опита . . . тук той е всякога сам на пръв план, занимава ни постоянно със себе си и предава преживяно и почувствувано без всяко сухо назидание или каквото и да било старание за важничене и позиране. Правдив и искрен безусловно, Софроний създава едно дело без прецедент у нас, ръководен само от желание да ни посвети в съмненията си и да се покае пред сънародниците си — след мъчителното за него решение да се откаже от духовен сан и от задължения към паството . . . Човек с крайно чувствителна и строга съвест, Софроний може да намира достатъчни за разума си основания да остане отвъд Дунава; но той е безсилен да отстрани всичките си остри скрупули и не отбягва безпристрастния укор на ония, които е онеправдал, на своите наскърбени пасоми . . .

Тъкмо затова той скъсва с традиционната задача на житиетата, четени и преписвани от него, и не за похвала и възвеличаване на един християнски герой, а за собствено обвинение и оправдание пише малкото си съчинение . . .

Спокойният наглед разказ е често лирически обагрен, въпреки всичката сдържаност на автора. Защото през картините на обективно доловените приключения се проявява за читателя всичкото страстно възбуждение някога, когато опасността е била страшна и мъката непобедима. Тъкмо сподавеното раздвижване на автора налага и този прочувствен тон на разказа, щом трябва да се вживеем в сърдечната мъка или трудното положение.

Това се чувствува особено при диалога у Софроний. Този диалог не само отстранява монотонията, но и разкрива характерите по най-краткия път за възприемане, чрез драматично противопоставяне . . . Постоянно Софроний прибягва до разговорния стил, долавяйки правилно всичката му жива сила в един разказ, прякото му отношение към воля и неволя на лицата . . . Диалогът ни поставя пряко пред лицата, в напрегнатия момент на техния афект, и никога не отива по-нататък, за да не отслаби изразителната му психологическа живопис.

. . . Срещи и сцени изпъкват чрез пряката си реч найрелефно пред въображението ни. И те ни представят Софрония като повествувател, у когото примитивното епическо начало граничи понякога с художествения похват на опитния драматик и романист. Тъкъв динамичен и свеж разказ е нещо необикновено за времето си у нас и тъкмо тая особеност на „Житието“ го прави рядък човешки документ и литературен паметник. В пустинята на някогашното безкнижие то е малък оазис, гдето читателят от днес си отпочива с голяма радост.

Из „Софроний Врачански — личност и дело“

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

„Твърде интересен е пътят, който бъдещият врачански епископ изминава, за да стигне до своите възрожденски и просветно-рационалистически идеи. Българската действителност през средата на XVIII век му дава твърде малко възможности за по-сериозно образование, при все че се ражда и израства в будния Котел . . . Това е път нелек, като се има пред вид, че Софроний живее при крайно тежки условия — автобиографията му свидетелствува за това. Но тя свидетелствува и за друго — че той не се успокоява никога, вечно търси, обстоятелствата го тласкат от място на място, никъде не може да намери покой. В тия непрестанни борби, скитания, премеждия и търсения се калява неговата личност и в проявите си тя наистина разкрива типични възрожденски черти. Самото обстоятелство, че Софроний пише своя автобиография, вече означава скъсване със средновековната традиция на скриване и принизяване на писателската личност. Средновековната българска литература не познава жанра на автобиографията — тоя жанр се явява у нас през епохата на Възраждането. И това е несъмнена проява на ново отношение към човешката личност, на своеобразен индивидуализъм и хуманизъм . . .

Това е творба, писана в Румъния, в изгнание. За съвременниците тя остава неизвестна. За първи път я публикува Раковски през 1861 година във вестник „Дунавски лебед“. И оттогава непрекъснато привлича вниманието като едно от най-оригиналните произведения на новата българска литература. Това е не само изключително ценен документ за една бурна историческа епоха, за робската съдба на народа, за огромните страдания и насилията, на кои-

то е бил подложен в една варварска потисническа държава. Малко е да се каже, че автобиографията на Софроний е извънредно важен извор за живота и личността на своя бележит автор. Това е един рядък литературен паметник, удивителна творба на българската литература в началните стъпки на XIX век.

Когато четем тая автобиография, ние не знаем от какво по-напред да се възхитим:. от умението, с което е предаден трагизмът на епохата, от искреността, с която „грешният" Софроний описва своите патила, анализира постъпките си, със самоирония и хумор рисува своите слабости; от простотата на стила и изразителността на езика . . .

Съдбата на Софроний е преплетена с живота на многобройни лица, които понякога рисува по-обстойно, друг път само загатва техните образи — приетият лаконичен стил на разказа не му позволява да навлиза в подробности. Но през цялото време ние чувствуваме неговото обкръжение, той не е сам, чрез неговата съдба се разкрива съдбата на хилядите споменати или неспоменати, известни или неизвестни негови съвременници.

Несъмнено, най-ярко в автобиографията е разкрита собствената му личност. Той разказва за своите патила естествено и чистосърдечно, понякога дори наивно; никъде не засилва прекалено краските, не се старае да подчертава, предава случките непосредно, в естествената им житейска атмосфера. Показва необикновена искреност, когато говори за себе си — не скрива слабостите си, рисува заблужденията си с ирония, проявява забележителна скромност . . .

Поразителна е правдивостта, с която Софроний разказва живота си. Заглавието на неговата творба би ни заблудило, но в нея няма нищо от похватите на средновековните жития — никакви чудеса, никаква мистика, никакви невероятни абстрактно-богословски обяснения на случките и явленията. Софроний притежава необикновен усет за жизнена правдивост, възприема света в най-реални представи, никога не губи чувството за жизнена достоверност. Това се отразява и в изобразителните похвати на автора: вместо дълги и отвлечени описания — кратки, ярки сцени; вместо заплетена фразеология — живи диалози, в които се чувствува ритъмът на живота и си пробива път *яркостта и колоритността на народната реч. Оттук и реалистичният характер на творбата — с нея смело може да се постави началото на реализма в българската литература.*

Из „Грешният Софроний“, в книгата „Между свои и чужди“, София, 1969, стр. 158—166.

А. Н. РОБИНСОН, Н. М. ДИЛЕВСКИ

„Двата нови жанра на преходния период, които заемат значително място в общия литературен процес — историографията и автобиографията,— в своята съвременност се изявяват като публицистично възпитателна история на народа (историографията) и история на човека (автобиографията). Те имат дълбоки литературни корени в миналото и постепенно се видоизменят, като създават определени перспективи за развитие в бъдещето. Във висша степен е закономерен, социално значим и литературно оправдан фактът, че в зората на българското национално Възраждане един след друг, в непосредствена приемственост, стоят най-големите представители на тези два жанра, а именно: на българската история и на българската автобиография — Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. Тези писатели не само създават неоценими съкровища на българската литература и култура, те не само отразяват общославянските тенденции в литературното развитие на преходния период, но и двамата навлизат в пантеона на европейската и световна литература именно с това, че обединяват в творчеството си национално-своеобразните идейно-естетически явления с типологически европейските.“

Из студията „Софроний Врачанский и его жизнеописание“.

БИБЛИОГРАФИЯ

Софроний Врачанский. Жизнеописание. Ленинград 1976. „Литературные памятники." Издание подготовили Н. М. Дылевский и А. Н. Робинсон. (Текст печатается по автографу.)

Боян Пенев. История на новата българска литература, т. 3, гл. VIII. Софроний Врачански, стр. 272—343. С. 1933.

Ст. Романски. Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781, съпоставен с преписа от 1765. В „Български старини", кн. IX, С., 1938.

Н. С. Державин. Софроний Врачанский. Сборник статей и исследований в области славянской филологии. М-Л. 1941, с. 125—169.

Петър Динеков. Софроний Врачански. В „Софроний Врачански. Избрани творения. София 1946, с. 5—30.

В. Сл. Киселков. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963.

Емил Георгиев. Софроний Врачански. История на българската литература. БАН. т., 2, С. 1966, стр. 59—82.

Б. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С. 1969, с. 104—120.

В. Д. Конобеев. Българското национално-освободително движение. Идеология, програма, развитие. С. 1972 — „Руско-българските отношения 1806—1812“ с. 79—179.

В. Д. Конобеев и Е. М. Шатохина. Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения в Болгарии в 1806—1812 гг. Известия на Института за история при БАН, т. XX., С., 1968, с. 343—387.

Вера Мутафчиева. Кърджалийско време. София, 1977.

РЕДАКТОРСКА БЕЛЕЖКА

Изданието на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ в „Библиотека за ученика“ представя възрожденската творба на съвременен език. Основава се върху най-новата научна публикация на текста „Софроний Врачанский. Жизнеописание“ в поредицата „Литературные памятники“ (Ленинград, 1976), по автографа, който се пази в Ленинградската библиотека „М. Е. Салтиков-Щедрин“ в сбирката на М. П. Погодин.

Целта на това издание е двояка. От една страна, чрез непосредствен допир до Софрониевата творба младият читател сам да възприеме голямото ѝ идейно-художествено богатство. А от друга — да си изгради исторически вярна представа за личността и за обществената дейност на Софроний, най-често премълчавана в автобиографичната му изповед или представяна от него съзнателно омаловажаващо, критично и скромно.

Това наложи няколко справочни приложения в изданието:

Към „Житие и страдания на грешния Софроний“ — обяснение на непознатите думи, които не могат да се заменят със сегашни, защото отразяват тогавашни понятия, длъжности или социални категории; обяснения на лица и събития, споменати в творбата. За пълна представа от Софрониевия език, за да се усети и очарованието на стила му, два епизода са предадени и в оригинал: Срещата с Ахмет Герай и Преминаването на Искър през нощта.

Към характеристиката на книжовната и политическа дейност на Софроний са предоставени, също на съвременен език, образци от поученията му и от призивите.

Приложена е и кратка биографична справка за писателя и общественика и извадки от най-изразителните оценки за делото на Софроний.

СЪДЪРЖАНИЕ

Неуморният Софроний 5
Житие и страдания на грешния Софроний предадено на съвременен език 17
Пояснения към текста 47

ПРИЛОЖЕНИЕ

Откъси от оригиналния текст на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ 65
Поучения 69
Призиви 75
Биографична справка 81
Оценки за делото на Софроний 86
  Г. С. Раковски 86
  Димитър Попски 86
Боян Пенев 89
Михаил Арнаудов 91
Петър Динеков 94
А. Н. Робинсон, Н. М. Дилевски 97
Библиография 98
Редакторска бележка 100

Редактор ***Цвета Джагарова***
Художник ***Елена Маринчева***
Техн. редактор ***Виолета Кръстева***
Коректор ***Добрина Имова***

Формат 32/84/108; тираж 50 113 екз.; печатни коли 6,50; издателски коли 5,46; л. г. VI/41; изд. № 5134; поръчка № 34/1979 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 30. XI. 1978 г; излиза от печат на 15. III. 1979 г.
цена 0,32 лв.

Код 15 $\frac{95373\text{-}11211}{6010\text{—}12\text{—}79}$

ДП. «Тодор Димитров» — София

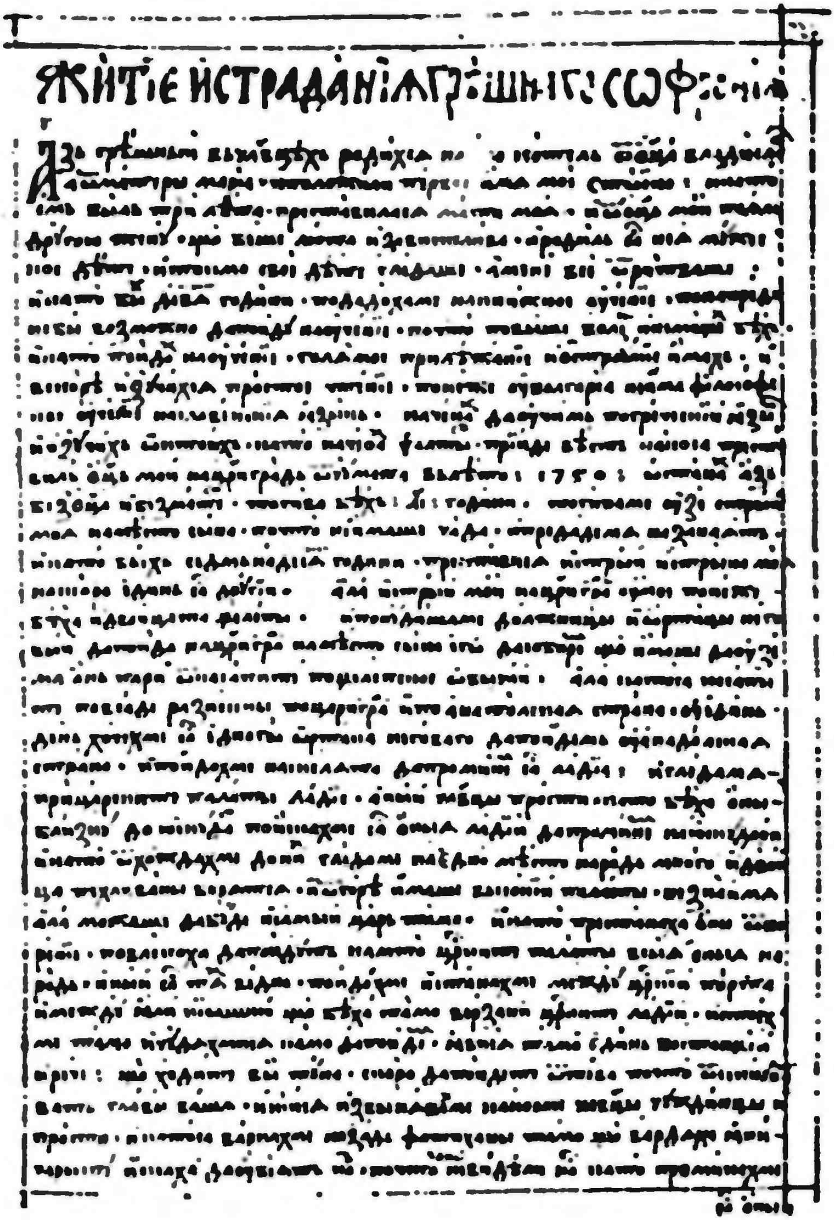

ЖИТІЕ И СТРАДАНІѦ ГРѢШНАГѠ СѠФРОНІѦ

Цена 0,32 лв.